

DISKURZUS

A Batthyány Lajos Szakkollégium
Tudományos Folyóirata

3. évfolyam
2013. évi Különszám

DISKURZUS

A SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUMÁNAK TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA | GYŐR

HARMADIK ÉVFOLYAM | 2013/KÜLÖNSZÁM

KÉZIRAT LEZÁRVA | 2013. DECEMBER

FŐSZERKESZTŐ | DR. KÁLMÁN JÁNOS

A KIADÓ KÉPVISELŐJE | DR. KÁLMÁN JÁNOS

A SZAKMAI BIZOTTSÁG ÁLLANDÓ TAGJAI | DR. BENDE-SZABÓ GÁBOR CSC., EGYETEMI DOCENS,
DR. KOVÁCS GÁBOR PhD, EGYETEMI DOCENS,
DR. SZEGEDI ANDRÁS PhD, EGYETEMI DOCENS,
DR. SMUK PÉTER PhD, EGYETEMI DOCENS,
DR. SULYOK GÁBOR PhD, EGYETEMI DOCENS.

A BORÍTÓ FARKAS ÁDÁM MUNKÁJA.

MINDEN JOG FENNTARTVA. BÁRMILYEN MÁSOLÁS, SOKSZOROSÍTÁS, ILLETVE ADATFELDOLGOZÓ
RENDSZERBEN VALÓ TÁROLÁS A KIADÓ ELŐZETES ÍRÁSBELI HOZZÁJÁRULÁSÁHOZ VAN KÖTVE.

A 2013. ÉVI KÜLÖNSZÁM MEGJELENÉSÉT AZ UNIVERSITAS-GYŐR ALAPÍTVÁNY TÁMOGATTA.

FELELŐS KIADÓ | SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUMA
CÍM | 9027 GYŐR, BUDAI ÚT 12.
HONLAP | [HTTP://BLSZK.SZE.HU](http://BLSZK.SZE.HU)
NYOMDAI KIVITELEZÉS | ART-PR 2005 KFT, CSORNA
ISSN | 2062 –5715

©BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUM, 2013.

©A SZERZŐK, 2013.

TARTALOM

Tanulmányok

Pataki Márta – Kelemen Roland: Terrorizmus 2.0	4
---	----------

Senior közlemények

dr. Farkas Ádám: Egy második világháborús tábornoki sors jogtörténeti kérdései	16
---	-----------

dr. Kálmán János: Az állam gazdasági szerepének változása, evolúciós megközelítésben	24
---	-----------

dr. Keserű Barna Arnold: A fenntartható fejlődés a GATT-WTO normarendszer tükrében	34
---	-----------

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)	42
---	-----------

Támogatóink	44
--------------------	-----------

PATAKI MÁRTA – KELEMEN ROLAND

TERRORIZMUS 2.0

ELŐSZÓ

„A civilizáció hajnalán az erő volt a legértékesebb és leghasznosabb tényező. Az erősebb győzött. Pár ezer évvel később a pénz vált a legfontosabbá – akinél a több pénz volt, az több mindent elérhetett. Mára a pénz elvesztette vezető szerepét – napjainkban az első és legértékesebb tényező, az információ. Aki birtokolja az információt, az nyert. És a hacker minden információhoz hozzáfér...”¹

A terror főnév latinul ijedséget, rémületet jelent. Bruce Schneier amerikai biztonsági szakértői is úgy véli, hogy „[...] a terrorizmus valódi lényege nem maga a cselekmény, hanem az arra adott reakció.”² A terrorizmus, mint politikai, társadalmi jelenség végigkísérte az emberiség történelmét. A XIX. századig legtöbb esetben állami terrorról, királygyilkosságról beszélhetünk. A király gyilkosságok kiemelkedő példái III. és IV. Henrik francia királyok ellen elkövetett merényletek. III. Henriket, aki szövetekezett a protestánsokkal és börtönbe vetette a francia főpapság egy részét, egy paraszti sorból származó dominikánus szerzetes – a 23 éves Jacques Clement – hason szúrta egy, egy láb hosszú késsel (1589. augusztus 1.). IV. Henrikkel egy magányos megszállott, Francois Ravaillac végzett 1610. május 14-én. A merényletekre kitűnő példa a londoni parlament épületének felrobbantására irányuló kísérlet (1604). Guy Fawkes és társai a királyt és a walesi herceget, valamint a királyság politikai vezetőit, vagyis további félezer embert kívántak felrobbantani. A XIX. században az anarchizmus és a nacionalizmus voltak az ideológiai alapjai egy-egy terrorcselekménynek vagy terrorszervezetnek. Az anarchista mozgalmak áldozata lett Erzsébet osztrák császárné, magyar királyné Genfben 1898-ban, szintén anarchisták követték el több merényletet II. Sándor orosz cár ellen is. A nacionalista mozgalmak közül a legismertebb az ír nacionalisták szabadságküzdelme a Brit Birodalom ellen, csoportjukat Ír Republikánus Körnek nevezték el.

1948. május 14-én David Ben-Gurion kikiáltotta Izrael állam függetlenségét, ezzel új irányt adva az addig ismert terrorizmusnak. Az arab államok Szent háborút (dzsihádot) hirdettek Izrael ellen, azonban az arab-izraeli háborúban (1948-1975) mindannyiszor Izrael győzött. A háborúk idején már jelentős terrorcselekményeket követtek el. Ezek közül kiemelendő az 1970. szeptember 6-án történt eset mikor palesztin terroristák három utasszállító repülőgépet térítettek el, ebből két gépet – egyet pedig az utasok leszállítását követően Kairóban felrobbantottak – utasokkal együtt Jordániába irányították majd bebörtönözték társaikra cserélték a túsokat. Ekkor merült fel először az a kérdés, hogy szabad-e tárgyalni terroristákkal. Erre a kérdésre az államok egyre inkább nemleges választ adtak.

Ezen eseményeket követően a terrorizmus a XX. század végére teljesen új formát öltött, egyfelől a „tradicionális” terrorizmus célja már csak a pusztítás lett, másfelől pedig a számítógép, az internet világméretű elterjedésével új típusú cselekmény a kiberterrorizmus is megjelent. Dennis C. Blair az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Hírszerzésének³ igazgatója jelentésében hangsúlyozta, hogy „a növekvő információs rendszerek közötti kapcsolat, az internet illetve egyéb infrastruktúrák lehetőséget teremtenek a támadóknak, hogy megzavarják a távközlési, villamos energia, a pénzügyi hálózatokat, finomítókat, valamint más létfontosságú hálózatokat.”⁴ Véleménye szerint az ezeket ért kiber támadás hetekre képes megzavarni az állam működését. A hivatal becslése szerint a kiberbűnözés évente az USA-nak 42 milliárd, világszerte pedig 140 milliárd dollár kárt okoz. Az Európai Unió véleménye is azonos, legújabb irányelvében úgy fogalmaz, hogy

¹ BlueBird (magyar hacker) – KAZÁRI CSABA: *Hacker, cracker, warez. A számítógépes alvilág titkai*, 2003, Computer Panoráma, Budapest, 97. o.

² SCHNEIER BRUCE: *Schneier a biztonságról*, 2010, HVG Kiadó, Budapest, 14. o.

³ 16 hírszerző tevékenységet végző szervezet munkáját kontrollálja. Többek között a CIA-t is.

⁴ BLAIR C. DENNIS: *Annual Threat Assessment of the Intelligence Community for the Senate Select Committee on Intelligence* (2009. február 12.), 38. o. http://archive.org/stream/AnnualThreatAssessmentOfTheIntelligenceCommunityForTheSenateSelect/20090212_testimony#page/n0/mode/2up (2013.09.30.).

„bizonyított az olyan, egyre veszélyesebb, ismétlődő és átfogó támadások előfordulása, amelyeket a tagállamok szempontjából, vagy a köz- és magánszféra bizonyos feladatai tekintetében gyakran kulcsfontossággal bíró információs rendszerek ellen intéznek.”⁵ Ezek okán úgy véljük a kiberterrorizmus a XXI. század potenciálisan egyik legveszélyesebb bűncselekménye. Tanulmányunkban bemutatjuk a kiberterrorizmusnak és eszközcselekményének jogi szabályozását, majd megkíséréljük csoportosítani az elkövetők körét, hiszen az általánosan használt hacker kategóriánál jóval árnyaltabb, hogy mely tudású és szándékú kiber szakember⁶ képes megvalósítani ilyen cselekményt. A harmadik fejezetben a kiberterroristák által használt eszközöket kívánjuk ismertetni, az eszközök köre nem taxatív felsorolás mivel ezen terület gyorsan változik új eszközök jelennek meg és régiek válnak elavulttá, tehát ez az éppen aktuális állapotot tükrözi. A fejezetben próbáltunk megoldási lehetőséget vázolni ezen eszközök ártalmatlanítására. Munkánk során tételes jogi szabályokat (magyar és nemzetközi), és kiber szakemberek munkáit használtuk fel.

1. A TERRORIZMUS, KIBERTERRORIZMUS JOGI HÁTTERE

„A terrorizmus – vagy legalábbis annak végletekig sarkított változata – teljesen új és ijesztő arcot vett fel [...] új típusú ellenféllel kerültünk szembe, amely folyamatosan bővíti instrumentumainak tárházát, megnehezítve ezzel az ellene folyó küzdelmet.”⁷

A terrorizmus, mint társadalmi jelenség az 1970-es években jelentősen felerősödött, állításunk igazolásaként kiemelnénk, hogy ebben az időszakban több mint kétszáz új terrorszervezet jött létre a világon, valamint – a nagyszámú terrorcselekmények közül – az 1972-es müncheni olimpián az izraeli delegációt ért támadást. Ennek okán nem meglepő, hogy a magyar büntetőjogban először az 1978. évi IV. törvény volt az, amely szabályozta a terrorcselekmény tényállását. Ez a tényállás „... lényegében az emberrablás, illetve a zsarolás egy speciális esetéről rendelkezett, amikor a követelést állami szervhez vagy társadalmi szervezethez intézték és a követelés kikényszerítése a személyi szabadság korlátozása vagy jelentős anyagi javak hatalomba kerülése révén történt.”⁸

A század végére azonban a terrorcselekmények jelege teljesen megváltozott, fő motívuma a pusztítás lett. Eme jelenséggel szemben kívántak az államok egységes szabályozással fellépni, ezen szándékok nemzetközi egyezmények⁹ formájában tárgyasultak. Bartkó Róbert véleménye szerint ezen egyezmények által megalkotott meghatározások közös pontjai a következők:

„a.) a terrorizmus keretében megvalósított és az egyes egyezmények által részletesen is felsorolt bűncselekmények elkövetése valamennyi állam belső joga szerint békeidőben is büntetendő;

b.) az terrorizmus céljai között szerepel a lakosság megfélemlítése, valamint az állam vagy nemzetközi szervezet valamilyen magatartásra történő kényszerítése;

c.) a terrorista megnyilvánulások kivétel nélkül vagy politikai, vagy valamilyen ideológiai megfontolás által motiváltak.”¹⁰

Az Európai Unió már a Maastrichti Szerződésben közös érdeknek jelölte meg a terrorizmus elleni együttes fellépést. Ezt erősítette meg az Európai Unió Tanácsa által 1995-ben elfogadott ún. La Gomera nyilatkozat, mely szerint „[...] a demokrácia, az emberi jogok szabad gyakorlása, illetve a gazdasági-társadalmi fejlődés számára egyaránt fenyegetést jelentő terrorizmus tekintetében az Európai Unió egyetlen tagállama sem te-

⁵ Európai Parlament és Tanács 2013/40/EU irányelv az információs rendszerek elleni támadásokról és a 2005/222/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról Preambulum (5) bekezdés.

⁶ Szakember jelző nem véletlen mivel – mint ahogy az a későbbi csoportosításból is ki fog tűnni – tudásuk okán saját területük legképzettebb személyei képesek csak megvalósítani kiberterrorizmust, más kiberbűncselekményt már gyengébb tudású elkövető is véghez tud vinni.

⁷ BARTKÓ RÓBERT: Gondolatok a terrorizmus fogalmáról, in *Belügyi szemle*, 2005/6. szám, 75. o

⁸ BELOVICS ERVIN – MOLNÁR GÁBOR MIKLÓS – SINKU PÁL: *Büntetőjog II. – Különös rész*, 2012, HVGorac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 471. o.

⁹ Arab Liga 1998. április 22-i egyezménye a terrorizmus visszaszorításáról; Afrikai Unió 1999. július 14-i egyezménye a terrorizmus megelőzéséről és a terrorizmus elleni küzdelemről; Iszlám Államok Konferenciája 1999. július 1-jei egyezménye a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemről; ENSZ-egyezmény a terrorizmus pénzügyi támogatásának visszaszorításáról 2000. február 25.

¹⁰ BARTKÓ RÓBERT: A terrorcselekmény, mint nemzetközi bűncselekmény, in *Rendészeti Szemle*, 2010/5. szám, 79. o.

kinthető védettnek,¹¹ és az ilyen transznacionális bűncselekményekkel szemben csak a közös fellépés lehet eredményes. Az Amszterdami Szerződés volt az, amely lehetővé tette, hogy „... az eredményes fellépés érdekében megtegyék a szükséges intézkedéseket az Unió szervei a tagállamok büntetőjogi szabályainak harmonizálása érdekében.”¹²

A büntetőjogi szabályozás egységesítésére azonban csak az Amerikai Egyesült Államokat ért 2001-es terrortámadást követően került sor. Magyarország első körben a nemzeti jog részévé tette két nemzetközi egyezmény rendelkezéseit is: az 1997. december 15-én New York-ban elfogadott ENSZ Egyezményt a robbantásos terrorizmus visszaszorításáról a 2002. évi XXV. törvénnyel, és az 1999. december 9-én New York-ban elfogadott ENSZ Egyezményt a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról a 2002. évi LIX. törvénnyel. Ugyanezen évben az Európai Unió Tanácsa elfogadott egy kerethatározatot (2002/475/IB) a terrorizmus elleni küzdelemről, melyben többek között meghatározták az elkövetési módokat, a terrorista csoport fogalmát, valamint olyan szabályozási célokat is, hogy a terrorizmus finanszírozója, támogatója és a részesek cselekménye is büntetendő legyen.¹³ A fent említett kerethatározatba foglaltakat a magyar jogalkotó a 2003. évi II. törvénnyel implementálta a magyar jogba, ezzel egy teljesen új terrorcselekmény tényállást megfogalmazva. A tényállás a kerethatározatba foglaltak átvételének köszönhetően jóval árnyaltabb és összetettebb lett, mely nagyban tükrözi a korábban bemutatott nemzetközi egyezményekben felvázolt metszéspontokat. A célcselekmények taxációjával „[...] elkészült a köztörvényes bűncselekményeknek azon tételes listája, melyet a terroristák legitimnek hitt céljaik elérése érdekében elkövetnek. Dogmatikailag egy új típusú *delictum complexum* került ezzel megalkotásra, ahol az eszközcselekmény nem önmagában egy elkövetési magatartás, hanem egyenesen egy önálló bűncselekmény.”¹⁴ A jogalkotó azonban a terrorizmus finanszírozására vonatkozó kriminalizációs kötelezettségének nem tett eleget, ezen hiányosságot csak a 2007. évi XXVII. törvénnyel orvosolta. Az új büntető törvénykönyv jelentős változásokat nem hozott a terrorizmus tényállásának szabályozásában. A jogalkotó annyi változást eszközölt csupán, hogy a terrorizmus finanszírozása önálló tényállás lett.

A kiberterrorizmus eszközcselekménye a 2003. II. törvény szerint a számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselekmény volt. Ezen tényállás quasi elődje a számítógépes csalás 1994-ben került be a büntető törvénykönyvbe. Igényként merült fel azonban újabb számítógéppel elkövethető cselekmények pönalizálása, mint például a számítógépes adatok megszerzése. Az Európa Tanács 2001-ben Budapesten fogadta el az Informatikai bűnözésről szóló Egyezményt (Cybercrime Egyezmény), mely büntetőjogi rendelkezéseinek megfelelően a 2001. évi CXXI. törvénnyel a jogalkotó új tényállásokat alkotott meg. Ezen bűncselekmények voltak a számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselekmény, valamint a számítástechnikai rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása.¹⁵ A törvénymódosítás orvosolta a számítógépes rendszer fogalmának¹⁶ büntető törvénykönyvi hiányát is. „Az új tényállás – az új formában megjelenő számítógépes csalás mellett – büntetni rendelte a számítástechnikai rendszerbe történő jogosulatlan belépést, valamint a számítástechnikai rendszer és az abban tárolt, feldolgozott, kezelt vagy továbbított adatok sértetlensége elleni cselekményeket is.”¹⁷ A Cybercrime Egyezményt csak a 2004. évi LXXIX. törvénnyel implementálta a jogalkotó. Fontos előrelépést jelentet a számítástechnikai adat fogalmi meghatározása. Majd a 2004-es év történése, hogy az Európai Parlament és Tanács közös rendeletével¹⁸ életre hívta az Európai Hálózat- és Információbiztonsági Ügynökséget, melynek feladatait általánosan a következők szerint fogalmazta meg a rendelet: „hozzájáruljon a magas szintű hálózat- és információbiztonság megteremtéséhez a Közösségen belül, valamint, hogy kifejlessze a hálózat- és információbiztonság kultúráját az európai unióbeli polgárok, fogyasztók, vállalkozások és a közszektor szervezetei érdekében, elősegítve ezáltal a belső piac zavarta-

¹¹ Európai Unió Tanácsa ún. La Gomera nyilatkozata a terrorizmusról. (Az 1995. december 15-16.)

¹² BARTKÓ RÓBERT: *A terrorizmus elleni küzdelem kriminálpolitikai kérdései*, 2011, Universitas-Győr, Győr, 142-143. o.

¹³ Európai Unió Tanácsának 2002/475/IB kerethatározata a terrorizmus elleni küzdelemről (2002. június 13.) 1-6. cikk.

¹⁴ BARTKÓ: i. m. (2011) 216. o

¹⁵ 2001. évi CXXI. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról 57-58. §.

¹⁶ „Számítástechnikai rendszer az adatok automatikus feldolgozását, kezelését, tárolását, továbbítását biztosító berendezés vagy az egymással kapcsolatban lévő ilyen berendezések összessége” – 1978. évi IV. törvény a Büntető törvénykönyvről 300/F. §.

¹⁷ BELOVICS ERVIN – MOLNÁR GÁBOR MIKLÓS – SINKU PÁL: *Büntetőjog – Különös rész*, 2009, HVGorac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 591. o.

¹⁸ Európai Parlament és Tanács 460/2004/EK Rendelete az Európai Hálózat- és Információbiztonsági Ügynökség létrehozásáról.

lan működését.”¹⁹ Feladatainak részletezéséből kiderül, hogy ezen Ügynökség jóval inkább tanácsadó, az együttműködést elősegítő és nem egy folyamatos védelmet biztosító szerv.

A tényállás fejlődésében előképet jelentett az Unió 2005/222/IB Kerethatározata, melyből jól kitűnt, hogy a kodifikáció jövőbeli iránya a számítógépes rendszerrel elkövetett csalás és számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselekmény szétválasztása. Ennek magyarázata, hogy az utóbbi alá egyre több típusú elkövetési magatartás tartozhat, és ezek szükségessé teszik önálló tényállásként való szabályozását. Hiszen ekkor a tényállás még csak a számítógépes rendszerben tárolt adatokkal kapcsolatos tényállási elemeket tartalmazott, míg a kerethatározat már információs rendszerhez való jogsértő hozzáférést, a rendszerben való jogsértő beavatkozást is büntetendő cselekményként kezelte.²⁰ Meg kell jegyezni, hogy ezen tényállások tartalmilag megegyeznek a Cybercrime Egyezmény tényállásaival, mivel azonban a kerethatározat Unió jogforrás, ezért ez kötelező minden tagállamra nézve, így jobban segítette az egységes fellépés lehetőségét. A két bűncselekmény különválasztása a 2012. évi C. törvényben, vagyis az új Büntető törvénykönyvben történt meg. A terrorizmus új kiber eszközcselekménye az információs rendszer vagy adat megsértése elnevezésű tényállást lett. Mely teljes egészében megfelel az Unió szabályozási kritériumainak. Az Európai Unió és Tanács 2013 nyarán új irányelvet fogadott el – amely felváltotta 2005-ös kerethatározatot – amelyben az Unió újraszabályozta a kiberbűnözés típusait és azokhoz kapcsolódó tényállásokat. A magyar szabályozásban tényállási szinten biztosan változást eredményez a jogellenes adatszerzés kiberbűnözésként való megjelenése. Az irányelv kimondja, hogy „... az információs rendszeren belülre, kívülre vagy azon belül továbbított, nem nyilvános számítógépes adatok – többek között az információs rendszerekből érkező, ilyen adatokat hordozó elektromágneses sugárzás – technikai eszközökkel történő, szándékos és jogosulatlan megszerzése, legalább a súlyosabb esetekben bűncselekménynek minősüljön.”²¹ Az már a jogalkotó saját hatásköre, hogy új tényállást alkot vagy a 423. § részévé teszi, mint új elkövetési magatartást. Az irányelv kimondja még, hogy az ezen bűncselekmények elkövetési eszközeinek előállítását, forgalomba hozóit szintén büntetni kell. A magyar jog ezt már a jelenlegi szabályozással is megteszi, így itt nincsen feladata a törvényhozásnak. Általánosságban elmondható, hogy az irányelv szabályai szigorodtak a kerethatározathoz képest, ami jól lemérhető az általa nyújtott szankcionálási lehetőségben. Mivel a 2005-ös kerethatározat a büntetés maximumaként 3 évet jelölt meg, addig a 2013-as irányelv már 5 évben maximál. Az irányelvből kitűnik az információs rendszerek fontossága, hiszen ezek, mint fogalmaz „...a politikai, a társadalmi és a gazdasági interakció kulcstényezői az Unióban.”²² Ezen infrastruktúrák védelme alapvető Unió érdek és ezt a nemzeti büntetőjogi szabályoknak is tükrözniük kell. Úgy véljük, ez anyagi jogi területen meg is valósul Magyarországon.

Kiberterrorizmusról szóló szabályozás keretében célszerű megemlíteni azt a 2013-ban elfogadott törvényt, amely Magyarország állami és önkormányzati szervei által használt információs rendszerek hatásosabb védelmét hivatott biztosítani. A törvény célként fogalmazza meg, hogy „a nemzet érdekében kiemelten fontos – napjaink információs társadalmát érő fenyegetések miatt – a nemzeti vagyon részét képező nemzeti elektronikus adatvagyon, valamint az ezt kezelő információs rendszerek, illetve a létfontosságú információs rendszerek és rendszerelemek biztonsága.”²³ Ezzel a jogalkotó kifejezi elhivatottságát a kiberterrorizmussal szemben, a másik oldalról pedig láttatja, hogy ez valódi veszélyforrás bármely állam számára. A törvény felállította a Nemzeti Biztonsági Felügyeletet, melynek feladata sérülékenységi vizsgálatok elvégzése, és az észlelt hiányosságok kijavítása, információs rendszerek működésének ellenőrzése, támadás esetén azonnali intézkedést javasol (működés korlátozása, leállítása), tájékoztatót kérhet az adott szerv vezetőjétől, dolgozójától. Felügyeleti jogkörének gyakorlása során megbírságozhatja azon szervezet vezetőjét, aki írásbeli felszólítás ellenére nem teljesíti az abban meghatározottakat. A bírság 50 ezertől 5millió forintig terjedhet.²⁴ A hatóság jogköreit tekintve kibertámadás esetén valós hatáskörrel nem rendelkezik, hiszen a rendszer leállítása vagy a működés korlátozása csak felületi kezelés, a problémát nem orvosolja. Támadás esetén hatékonyan csak a Terrorrelhárítási Központ tudna fellépni, azonban az ő lehetőségeik is korlátozottak, ezen lehetősége-

¹⁹ Európai Parlament és Tanács 460/2004/EK Rendelete az Európai Hálózat- és Információbiztonsági Ügynökség létrehozásáról. Preambulum (15) bekezdés.

²⁰ Európai Unió Tanácsának 2005/222/IB Kerethatározat az információs rendszerek elleni támadásokról 2-3. cikk.

²¹ Európai Parlament és Tanács 2013/40/EU irányelv az információs rendszerek elleni támadásokról és a 2005/222/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról 6. cikk.

²² Európai Parlament és Tanács 2013/40/EU irányelv az információs rendszerek elleni támadásokról és a 2005/222/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról (2) bekezdés.

²³ 2013. évi L. törvény az állami és önkormányzati szervek elektronikus információbiztonságáról preambuluma.

²⁴ A Nemzeti Elektronikus Információbiztonsági Hatóság és az információbiztonsági felügyelő feladat- és hatásköréről, valamint a Nemzeti Biztonsági Felügyelet szakhatósági eljárásáról szóló 301/2013. (VII.29.) Korm. rendelet.

ket kellene kiszélesítenie a jogalkotónak. Ennek lehetőségeit kívánjuk bemutatni a következő fejezetekben egyfelől a potenciális elkövetői csoportok megjelölésével és az általuk használt eszközök ismertetésével, másfelől pedig olyan eszközök alkalmazásának bemutatásával, amelyeket más országokban már jogszerűen alkalmazhatnak a terrorelhárító hatóságok.

2. KIBERBŰNÖZŐK

„A biztonság gyakran összefügg a technológiával, de mindig rólunk szól. A biztonság mindenekelőtt az emberek érdekében létezik, és bármilyen biztonsági törés hátterében is ők állnak.”²⁵

A számítógépek és az általuk működtetett információs rendszerek a modern társadalom és a modern állam alapköveivé váltak. Sem a hétköznapi ember élete, sem az állam szerveinek működése nem képzelhető el ma már információs rendszerek nélkül. Ilyen rendszerek üzemeltetik többek között az elektromos áramellátást, a tömegközlekedés egyes eszközeit, állami szinten az ingatlan-nyilvántartást, a társadalombiztosítást, továbbá számos katonai eszközt is. Azonban ezek a rendszerek, amelyek számos esetben összefogják, megkönnyítik a hétköznapiakat számtalan kockázatot rejtnek, amelyeket a bűnözők egy speciálisan képzett rétege kíván kihasználni, őket nevezzük kiberbűnözőknek. A veszély valódiságát mutatja, hogy *„becslések szerint egy-egy érdekesebb szerver naponta 100-150 hacker próbál feltörni [...]”*²⁶. Ezen fejezetben a kiberbűnözők különböző típusait kívánjuk bemutatni, hiszen jelenleg több kategóriáját tudjuk elkülöníteni, attól függően, milyen szándék vezérli az adott bűnözőt illetve, hogy milyen tudással rendelkezik az adott egyén.

Az első ilyen típus a hacker: *„Az elnevezés az 50-es évekből származik, a MIT nagygépeket programozó végzős diákok és szakemberek kezdték magukra alkalmazni ezt a kifejezést, mégpedig azért, mert az akkori gépek korlátaival találkozva (nagyon kevés memória volt a számítógépekben akkoriban), megpróbálták minél kisebbre „összenyomni” a programokat és az operációs rendszereket, tehát belenyúltak a programokba, rendszerekbe, illetve átírták azokat.”*²⁷ Mára ennek a fogalomnak a jelentéstartalma teljesen átalakult, a legkisebb mértékben sem egyeztethető össze a ma használt elnevezés az ötvenes évekbelivel, mivel a számítógépek térhódításával a kép jóval árnyaltabb lett, melynek köszönhetően már egy általános hacker definíció nem határozható meg. Tudásuk erőssorrendjében a hackereket a következőképpen rangsorolhatjuk: (1) valódi hacker, (2) dark-hacker, (3) light-hacker, (4) wannabe-hacker, (5) drifter, (6) troll.²⁸

A következőkben ezen a sorrendben kívánjuk bemutatni az egyes típusokat:

- 1) **valódi hacker:** *„olyan „kimagasló számítástechnikai tudással bíró személy”, aki szigorúan segítő jelleggel [...] feltárja a számítógépes rendszerek/alkalmazások előnyeit és hibáit, illetőleg javít azokon.”*²⁹ A valódi hacker kiválóan ért a számítógépekhez, fontos számára az internet biztonsága, ebből következőleg ez a csoport ritkán követ el információs rendszer elleni bűncselekményeket, inkább rendszergazdaként dolgozik a biztonsági rendszerek hibáinak tesztelésével foglalkozó cégeknél vagy esetlegesen kormányhivataloknál.
- 2) **dark-hacker:** a számítástechnikai tudása jelentős, de őt a nyereségvágy vagy éppen a bosszú motiválja, megállapítható hogy mindenféleképpen valamilyen ártó szándékkal tevékenykedik. Az internetes vírusok legtöbbje e kategória képviselőitől származik. Gyakran valószínűsíthető, hogy a Btk. 375. §-a szerinti információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás (5) bekezdésében meghatározott bűncselekményt.³⁰ A dark-hacker szakértelme és szándéka is megvan terrorcselekmény elkövetéséhez.

²⁵ SCHNEIER: i. m. 11. o

²⁶ FORREST DAVE: *Barát vagy ellenség? – A totális kontroll forgatókönyve*, 2005, Focus Kiadó, Budapest 202. o.

²⁷ KAZÁRI: i. m. 18. o.

²⁸ A valódi hacker és a dark-hacker között tudásbeli differencia nem fedezhető fel csak szándékbeli különbségről beszélhetünk.

²⁹ KAZÁRI: i. m. 18. o.

³⁰ Btk. 375. § (5) „Az (1)-(4) bekezdés szerint büntetendő, aki hamis, hamisított vagy jogosulatlanul megszerzett elektronikus készpénz-helyettesítő fizetési eszköz felhasználásával vagy az ilyen eszközzel történő fizetés elfogadásával okoz kárt.”

- 3) **light-hacker:** számítástechnikai tudása jóval elmarad a valódi hackerétől, tudásukat gyakorolgatva keresik a hibás és támadható felületeket a világhálón. A hírnévre vágyakozva főleg *defacementeket*³¹ követnek el, melyek a Btk. 423. § (1) bekezdés c) pontjába ütköznek.³² Egyes vélemények szerint nem is tartoznak az igazi hackerek közé, ugyanis a hackerek nem követnek el bűncselekményeket, ők az internet biztonságáért dolgoznak, míg a „light-hackerok” honlapokat törnek fel. A hacker társadalom e csoportot *script-kiddiesnek* nevezte el.
- 4) **wannabe-hacker:** e kör tagjai még nem valódi hackerok, de arra törekednek, hogy azzá váljanak. Tudásuk jóval elmarad az előzőekéhez, ebből kifolyólag más hackerok által kitalált úgynevezett hack-programokkal, és exploitokkal³³ munkálkodnak, főként az információs rendszer vagy adat megsértése bűncselekményt követik el e kategória képviselői.
- 5) **drifter:** ők általában csak valamilyen információt vagy adatot keresnek az adott egyén gépén és ha megtalálják a keresett adatot lemásolják saját gépükre és tovább állnak. Az ő tevékenységük kiterjed a személyes adatokra, üzleti titkokra stb., ezért a drifter a tiltott adatszerzés bűncselekményének az (1) bekezdés d) pontjában meghatározott büntetést követi el.³⁴ A gépen való jelenlétük legtöbbször észrevétlen, csupán csak néhány jel utalhat egy drifter jelenlétére számítógépünkön.
- 6) **troll:** „A trollok előképzettség nélkül gyakorlatilag céltalanul ténferegnek a világhálón, és tönkretesznek minden eléjük kerülő és támadható dolgot a neten.”³⁵ Ők a legfiatalabb „hacker” generáció, ezen csoport is előre mások által kitalált hack-programokkal dolgozik, de legtöbbször nem is nagyon tudják, mit is csinálnak. A próbálkozások sikerességétől és annak milyenségétől függ a büntetőjogi felelősségük megállapítása.

A kiber bűnözők második csoportját a *crackereket* a köznyelv sokszor összekeveri a hackerekkel, pedig két különböző fogalomról beszélhetünk, ezért elkülönülten kell őket elemezni. Az első és legfontosabb különbség köztük, hogy „a cracker feltör, a hacker betör.”³⁶ azonban további különbségek is kimutathatók a két típus között, miszerint „tapasztalatuk és szakértelmük az internet, az Unix vagy más több felhasználós rendszerek területén sem éri el a hackerekét.”³⁷ A cracker fogalmának „[...] elsődleges jelentése szerint olyan kárt okozó személy, aki számítógépes rendszereket rongál, illetve adatokat tulajdonít el, vagy bármilyen egyéb módon kárt okoz.”³⁸ A cracker a saját gépén lévő anyaggal dolgozik, munkássága népszerű, mivel tevékenységeinek eredményei az olcsó kalózmásolatok. „A cracker által okozott kár igazán csak a szoftvergyártóknak érdekes, tehát a kár inkább relatív jellegű [...]”³⁹. A crackerek mindig ártó szándékkal törnek fel egy adott rendszert, szoftvert. „Másodlagos jelentése szerint [...] a cracker olyan valaki, aki megváltoztatja a kereskedelmi forgalomban lévő szoftverek kódját (ez már önmagában illegális tevékenység) annak érdekében, hogy a szóban forgó szoftver szabadon másolható, használható és terjeszthető legyen.”⁴⁰ A programfeltörés sokkal korábban létezett, a Commodor 64-es számítógépek magalkotásával párhuzamosan fejlődött, míg a mai értelemben vett cracker jelentése csak 1986-87-ben alakult ki. A crackerek igen összetartó közösség, amely nem csak *crackerekből* áll, hanem a velük együtt dolgozó olyan egyénekből, akik beszerzik az eredeti programokat, amelyek majd a cracker által feltörésre kerülnek, illetve a már feltört program ter-

³¹ Defacement: honlapok feltörése és megváltoztatása. „Hacker nyelven egy adott weboldal/weboldalak kicserélését jelenti, ezáltal „szégyenítve” meg az adott oldalt üzemeltető céget, magánszemélyt. A deface egyfajta üzenőfelület is: a hackerok egyik kommunikációs csatornája; a megváltoztatott oldalakon adnak hangot véleményüknek, nemtetszésüknek.” – KAZÁRI: i. m. 154. o.

³² Btk. 423. § (1) c): „információs rendszerben lévő adatot jogosulatlanul vagy jogosultsága kereteit megsértve megváltoztat, töröl vagy hozzáférhetetlenné tesz vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

³³ Exploit: védelmi hibát, biztonsági rést, illetve ezek kihasználását jelenti, kiválóan használhatók honlap feltörésekre.

³⁴ Btk. 422. §(1) „Aki személyes adat, magántitok, gazdasági titok vagy üzleti titok jogosulatlan megismerése céljából, d) elektronikus hírközlő hálózat – ideértve az információs rendszert is – útján másnak továbbított vagy azon tárolt adatot kifürkész, és az észlelteket technikai eszközzel rögzíti, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

³⁵ FORREST: i. m. 205. o.

³⁶ Uo. 206. o.

³⁷ RAYMOND ERIC S.: *The new hacker's dictionary*, 1996, MIT Press, Cambridge, 22. o.

³⁸ KAZÁRI: i. m. 19. o.

³⁹ FORREST: i. m. 206. o.

⁴⁰ KAZÁRI: i. m. 19. o.

jesztői is e csoport tagjainak minősülnek. Maga a *cracker* a védelmet biztosító műszaki intézkedés kijátszása vétségét követi el, amely az „aki a szerzői jogról szóló törvényben meghatározott hatásos műszaki intézkedést⁴¹ hasznoszerzés végett megkerüli”⁴² került meghatározásra.

A következő típusa a kiber bűnözőknek a *phreaker*: a „*phonephreaker*” kifejezésből ered. „*A phreaker-ek a telekommunikáció szakértői, „átprogramoznak” távközlési berendezéseket, ingyen mobiloznak és interneteznek (vonalat „lopnak”), értenek a lehallgatáshoz, és mindenféle mobiltelefont képesek kikódolni, átprogramozni, titkosítani stb.*”⁴³. Magyarországon ez a tevékenység még kialakulóban van. A telekommunikációs hálózat átprogramozásához tökéletes 2600 Hz-es hang kiadására van szükség, mely az úgynevezett in-band jelzés, mellyel elérhető az ingyen távolsági hívás, ugyanis a gép az in-band jelzés hatására kezdeményezi a hívást. Ma ennek a hangnak az előállítására a blue box szerkezetet használják.

Ezen csoportosítás utolsó típusa a HPAV: mely a *Hacking, Phreaking, Anarchy, Virus* szavakból tevődik össze. „*A HAPV csapatok a létező legkártékonyabbak – vírusokat írnak, állami szervek munkáját teszik tönkre, magánszámítógépekbe törnek be, mindezt csak azért, hogy másoknak gondot okozzanak.*”⁴⁴ Ilyen csoportosulás jelenleg Európa területén gyakorlatilag alig létezik. Magyarországon egy ilyen ismert csapat található a Lukundo-féle HPAV. „*A HPAV scene tagjai a szó szoros értelmében vett számítógépes bűnözők [...]. Legismertebb képviselőik a vírusokat író programozók és csapatok.*”⁴⁵ Egy HPAV tevékenykedése során bármely információs rendszer elleni bűncselekményt képes elkövetni. Sőt olykor még a terrorcselekmények elkövetésétől sem riadnak vissza.

Összegezve tehát a témánk szerinti terrorcselekmény tényállás elkövetéséhez három típusú szakember rendelkezik megfelelő tudással. A valódi hacker bár szakértelme megvan hozzá, de szándéka nincs ilyen bűncselekmények megvalósítására, azonban véleményünk szerint potenciális elkövetők a dark-hackerek illetve a HPAV-k lehetnek. Szakmai tudásuk és tapasztalataik alapján kijelenthető, bármilyen információs rendszerre valós veszélyt jelentenek.

3. A KIBERTERRORIZMUS ESZKÖZEI, MÓDSZEREI, ELLENÜK VALÓ VÉDEKEZÉSI TECHNIKÁK

*„A sikeres támadás mindig a meglepetés erejével hat. Ha tudnánk, mikor jön, mely rendszerek válnak célpontjává, hogyan indul, mekkora lesz a veszteség, minden bizonyonyal képesek lennénk megelőzni.”*⁴⁶

Az alábbiakban tárgyalandó fejezet célja, hogy bemutassa a kiberterrorizmus eszközeit és az azokra vonatkozó esetleges védekezési technikákat, illetve részletes képet kíván adni, arról hogy a kiberbűnözők milyen módszerekkel követhetik el a terrorcselekmény tényállásába eső, az információs rendszer vagy adat megsértésével megvalósított elkövetési magatartásokat. Itt kell megjegyezni, hogy az elkövető szándékától függ milyen információs rendszerbe tör be, milyen adatot szerez meg és azt milyen módon használja fel, melynek egyik felhasználási módozata a terrorcselekmény elkövetése.

Az első támadási módszer, mellyel a hacker betörhet egy információs rendszerbe a helyi hálózatok ellen irányuló veszélyek csoportjába sorolható. Az Ethernet- és a Token Ring helyi hálózat elleni támadás: az Ethernet egy üzenetszórásos helyi hálózat, melynek lényege, hogy „*ha az ügyfél állomás a kiszolgálótól adatot kér, adatcsomagot állít össze, amelyhez hozzácsatolja a megfelelő fejléceket, megcímszi a kiszolgálónak, majd útjára indítja a vonalon, ahol eljut a címzetthez.*”⁴⁷ A más állomásnak szánt adatcsomagot tovább engedi, fontos itt megemlíteni, hogy az állomások csak a csomag fejlécét olvassák és abból észlelik, hogy a csomagot nekik címezték-e, ezt a technikát alkalmazza a Token Ring vezérjelgyűrűs hálózat is. Mindkét

⁴¹ 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról 95. § (3) : „*műszaki intézkedés minden olyan eszköz, alkatrész vagy technológiai eljárás, illetve módszer, amely arra szolgál, hogy a szerzői jog jogosultja által nem engedélyezett cselekményeket – rendeltetészerű működése révén – megelőzze, illetve megakadályozza. A műszaki intézkedést akkor kell hatásosnak tekinteni, ha a mű felhasználását a jogosultak a hozzáférést ellenőrző vagy védelmet nyújtó olyan eljárás – különösen kódolás vagy a mű egyéb átalakítása, vagy másolatkészítést ellenőrző mechanizmus – útján ellenőrzik, amely alkalmas a védelem céljának elérésére.*”

⁴² Btk. 386. § (1)

⁴³ KAZÁRI: i. m. 20. o.

⁴⁴ Uo. 21. o.

⁴⁵ Uo. 21. o.

⁴⁶ CRUME JEFF: *Az internetes biztonság belülről- ...amit a hekkerek titkolnak*, 2003, Szak Kiadó, Bicske, 74. o.

⁴⁷ Uo. 138.

technológia esetén a hacker⁴⁸ a hálózatra hatolva az állomásokat promiszkuitív módba kapcsolva képes megszerezni az összes adatcsomagot. A Lan-csatoló ugyanis promiszkuitív módban nem csak az adatcsomag fejléce alapján rá vonatkozó adatcsomagokat menti le, hanem egy mappában rendszerezve az összes a helyi hálózat által továbbított üzenetet. Ezzel ideális körülményeket teremtve a hackernek, hogy a tiltott adatszerezés bűncselekményét elkövesse, amely a Btk. 422. § (1) bekezdés d) pontjába ütközik,⁴⁹ illetve az információs rendszer vagy adat megsértése tényállás a pontjában meghatározott elkövetési magatartását tanúsítsa. Egy ilyen támadás esetében a hálózat összes adatcsomagjának birtokában a terrorcselekmény információs rendszer vagy adat megsértésével bűncselekmény elkövetését is megalapozhatja, melynél jelentősége van annak, hogy az információs rendszer vagy adat megsértése bűncselekmény alap, illetve minősített esetét valósítja meg az elkövető. A hacker jelen esetben a hálózatra való betöréshez ugyanazt a követőprogramot (*sniffert*) használja, amelyet a teljes helyi hálózat megfigyelésére alkalmaznak a hálózati szakemberek. A támadás ellen kifejlesztettek egy *AntiSniff* elnevezésű programot. „Az *AntiSniff* különböző szaglászótechnikákat ötvöz egy programban, és így teszteli a gyanítottan promiszkuitív módban futó rendszereket.”⁵⁰

Jelszavak feltörése: a jelszavak kinyeréséhez és feltöréséhez a leghatékonyabb eszköz „a *LOphtCrack* hálózatfigyelő program beépített *Server Message Block* (kiszolgáló-üzenetblokkoló) csomag elfogó funkciója, amely megfigyel a helyi hálózaton átmenő minden csomagot, a kiszolgálóra történő belépési információt tartalmazó csomagokról másolatot készít, a többit pedig törli.”⁵¹ Ezzel a programmal a hacker listát kap a felhasználói azonosítókhoz tartozó titkosított jelszavakról, melyeket a hálózat figyelő programmal egyúttal fel is tud törni. A jelszavak feltörésére további módszerek is alkalmazhatók, ilyen például a *Social Engineering*. „A *social engineering* a befolyásolás és rábeszélés eszközével megtéveszti az embereket, manipulálja vagy meggyőzi őket, hogy a *social engineer* tényleg az, akinek mondja magát. Ennek eredményeként a *social engineer* – technológia használatával vagy anélkül – képes az embereket információszerzés érdekében kihasználni.”⁵² Tehát a *social engineer* (azaz a hacker) miután megszerezte tőlünk a legfontosabb személyes adatainkat egy kódfeltörő programba beírva azokat könnyedén megszerezheti titkos jelszavainkat. Mivel megfelelően akarunk védekezni egy ilyen támadás ellen, fontos, hogy véletlenszerű jelszót válasszunk, mely véletlenül sem kapcsolódik hozzánk. „[...] Ha azt akarjuk, hogy nehéz legyen feltörni a jelszavainkat (nem lehetetlen, mivel mindent fel lehet törni – de legalább ne legyen egyszerű...), akkor válasszunk valami teljesen eszement, „véletlenszerű” kódsort, variálva a kis- és nagybetűket és számokat”⁵³ Továbbá figyeljünk oda arra, hogy ne értelmes szót válasszunk, mert az úgynevezett *Dictionary Hack* eljárás azon alapul, hogy értelmes szavak variációit próbálgatja a kódfeltörés közben. Amennyiben nem értelmes szót választottunk, a hacker csak a *Brute Force* eljárással⁵⁴ járhat sikerrel jelszavunk megfejtésében. A jelszó feltörés esetében a Btk. 423. § (1) bekezdésének a pontban meghatározott az információs rendszer vagy adat megsértése bűncselekmény alapesetét követi el a hacker, mely a jelszóval védett információs rendszer fontosabb tulajdonságai határozzák meg, hogy alkalmas-e a terrorcselekmény megfelelő fordulatának elkövetéséhez.

Szintén e fejezetben kell szólnunk a puffertúlcsordításos támadásról: „A *hekker* egyszerűen több adatot küld, mint amennyit a vevő vár, és ha a vevő rendszere nem végez elegendő hibaellenőrzést, váratlan helyzet állhat elő. Néhány esetben a vevő programja egyszerűen összeomlik. Más esetekben a jogosult felhasználók nem tudják elérni a rendszert.”⁵⁵ Ezeket a támadásokat könnyű észrevenni és nem is nehéz védekezni ellenük, csak egy biztonsági frissítésre van szükségünk. Véleményünk szerint könnyű felfedezhetősége miatt ugyan elkövethető a terrorcselekmény, de rövid ideje miatt nem célszerű. Így jobbára az információs rendszer vagy adat megsértése bűncselekmény alap esetének a), b) és c) pontjában foglaltak kerülhetnek megvalósításra.

⁴⁸ E fejezetben összefoglalóan a hacker fogalma alatt a dark-hackert és HPAV-t kell érteni.

⁴⁹ Btk. 422. § (1) Aki személyes adat, magántitok, gazdasági titok vagy üzleti titok jogosulatlan megismerése céljából ... d) elektronikus hírközlő hálózat – ideértve az információs rendszert is – útján másnak továbbított vagy azon tárolt adatot kifürkész, és az észlelteket technikai eszközzel rögzíti, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

⁵⁰ CRUME: i. m. 142. o.

⁵¹ Uo. 140. o.

⁵² MITNICK, D. KEVIN – WILLIAM, SIMON L.: *A biztonság emberi tényezőinek irányítása, A legendás hacker – A megtévesztés művészete*, 2003, Perfact – Pro, Budapest, 1. o.

⁵³ KAZÁRI: i. m. 61. o.

⁵⁴ *Brute Force* eljárás: „Ennek a lényege, hogy a kódtörő program minden variációt kipróbál – de ez nagyon időigényes, és a jelszavak tekintetében nem is az a cél, hogy ne lehessen feltörni, hanem, hogy sokáig tartson!” – Kazári: i. m. 61. o.

⁵⁵ CRUME: i. m. 153. o.

DoS támadások: e támadások egyfajta szolgálatmegtagadásos támadások. „*A DoS- támadó nem fér hozzá fontos rendszerhez, nem lop el bizalmas információkat [...]*”,⁵⁶ hanem valós vagy vélt sérelmének hangot adva rongálja meg az adott webhelyet. A támadás eredménye, hogy a rendszer megtagadja a felhasználóktól a hozzáférést a különböző szolgáltatásokhoz, amelyekre egyébként jogosultak lennének. Tehát a kritikus erőforrás lefoglalásával gátolja a webhely tevékenységét. Álláspontunk szerint a hírközlési hálózat ellen indított DoS támadás indokoltta teheti a terrorcselekmény elkövetése miatti felelősségre vonást.

A *Back Orifice* (hátsó nyílás) támadás: a hacker a *back orifice* nevű rosszindulatú programot az elnevezéséből is adódóan a „hátsó ajtón” juttatja be az információs rendszerbe, melyet egy jóindulatú programba rejtve juttat el a felhasználóhoz, amit gyanútlanul feltelepít a gépére abban a hiszemben, hogy valamilyen hasznos, jóindulatú programot telepít. A telepítés után a rosszindulatú program létezésének minden látható jele eltűnik, közben a hacker teljes mértékben átveheti és távolról irányíthatja a számítógépet. Ebben az esetben a terrorcselekmény elkövetése teljes mértékben megvalósítható és a támadás azon tulajdonsága, miszerint a feltelepítés után a program létezésének látható nyomait eltünteti, nagyon hatékony a kiberterrorizmus területén. Sőt, ha a hálózathoz mikrofon és videokamera is van csatlakoztatva, a hacker az eszközök bekapcsolásával figyelheti meg a felhasználót.

A levél bomba támadás: a támadó e-mailek sokasságát küldi el egy program segítségével a felhasználónak, mellyel túlterheli a levelezőrendszert, mert rákényszeríti, hogy az összes tárhelyet felhasználja a nem fontos adatok, üzenetek tárolására, így a fontos üzenetek nem tudnak bejutni. A támadás elkerülésére a levelezőrendszert úgy kell beállítani, hogy felismerje a levél bombát és azonnal szüntesse meg a kezdeményező fiókot. Az olvasottak alapján kijelenthetjük, hogy a levél bomba támadás nem lehet eredményes terrorcselekmény elkövetése esetén.

A Vírus támadás: „*a számítógépes vírus olyan program, amely a futtatáskor lemásolja magát (vagy egy részét). Kapcsolódhat a felhasználó merevlemezén lévő más futtatható állományokhoz, de akár az indítórekordhoz is, amely a számítógép indításakor betölti az operációs rendszert.*”⁵⁷ A lassabb lefolyású vírusok óriási területet fertőzhetnek meg, nem úgy, mint a gyorsabb lefolyású társaik, mert a gyors lefolyás miatt a gazdagép hamar megsemmisül. „*A vírusnak valamihez hozzá kell kapcsolódnia, egy programhoz, egy dokumentumhoz vagy a merevlemez boot szektorához.*”⁵⁸ A terrorcselekmény elkövetéséhez az egyik legideálisabb módszer, mivel a lassabb lefolyású vírus esetén fokozatosan nagy kárt lehet elérni vele, míg a gyorsabb lefolyású vírus esetén elemi csapás mérhető az adott információs rendszerre, amellyel könnyedén kényszerítheti a hacker az államot vagy a nemzetközi szervezetet. [423. § (1)-(4) eszközcselekménnyel elkövetett 314.§ (1) a)].

A trójai faló támadást a vírusok után kell megemlítenünk, mivel technikailag nem vírus ugyan, de hasonló károkat okoz az információs rendszerben. A vírustól való megkülönböztetést viszont az indokolja, hogy a trójai falóvak nem feltétlenül másolják le önmagukat, mégis rosszindulatú programok, melyek hatalmas károkat tudnak okozni. Az információs rendszerbe jóindulatú programba rejtve kerülhetnek be. „*A trójai faló a felszínen hasznos, sőt mi több, szórakoztató funkciókat mutat, így teljesen ártalmatlannak tűnhet – pedig valójában a velejéig romlott.*”⁵⁹ A vírusokhoz való hasonlósága miatt, úgy véljük, a második legideálisabb módszer lehet a trójai faló a kiberterrorizmus eszköztárában a terrorcselekmény információs rendszer vagy adat megsértésével bűncselekmény elkövetéséhez.

A számítógépféreg: a férgeknek a vírushoz hasonlóan nem kell valamihez kapcsolódnia, egymaga egy kész, egész program. A férget törléssel el lehet távolítani a számítógépről. „*A számítógépféreg olyan szoftverparazita, amely tulajdonképpen mindent felfal, ami az útjába kerül. Időről időre újra meg újra lemásolja magát, ezáltal a folyamat során felemésztheti a memóriát, a lemezterületet, vagy a sávszélességet.*”⁶⁰ A terrorcselekmény harmadik legideálisabb elkövetési módszere, hiszen egy gyorsan ható féreg jelentős kárt tud okozni az információs rendszerben, melynek kényszerítő hatása is legalább ilyen jelentős lehet.

A zombihálózatokat, azaz boot hálózatokat azért kell itt megemlíteni, mert ezen hálózatok számítógépek sokasságát foglalhatják magukba, melyek segítségével nagyobb támadásokat lehet indítani. A zombihálózatba kapcsolt gépeket valaki más távolról irányítja. Többnyire személyes adatok, illetve titkos információk lopásához használják, de használható gyorsan terjedő férgek szétküldésre is, mely megbéníthatja

⁵⁶ CRUME: i. m. 174. o.

⁵⁷ Uo. 188. o.

⁵⁸ WARREN, PETER – STREETER, MICHAEL: *Az internet sötét oldala – Vírusírók, adatrablók, hackerek – és amit tehetünk ellenük, 2005*, HVG kiadó, Budapest 137. o.

⁵⁹ CRUME: i. m. 189. o.

⁶⁰ Uo. 189. o.

az adott információs rendszert. A boot hálózatok kiválóan alkalmasak terrorcselekmények elkövetésére, hiszen csak egy ártó szándékú nagy tudású hacker és annak zombihálózata szükséges hozzá. A zombihálózat adathalász támadása ellen a leghatékonyabban úgy védekezhetünk, ha a kommunikációnkat titkosítjuk a kriptográfia segítségével. A titkosításhoz egy titkosító algoritmusra van szükségünk, mely véletlenszerű kulcsot generál, amelyet hackerünk nem tud visszafejteni. Az így kapott kulcsot célszerű nem a számítógép merevlemezén tárolni, mert ehhez a hacker könnyen hozzá férhet, hanem inkább intelligens kártyán helyezzük el, amelynek tartalmát PIN-kóddal védjük. „*Minél hosszabb a kulcs, annál nagyobb az adott üzenet lehetséges rejtjeles változatainak száma. Az 1 bit hosszú kulcs esetében csak 2 lehetőség áll fenn.*”⁶¹ Ahogy növeljük a bitek számát, a lehetőségek úgy növekednek a 2^n képlet szerint, melyben az „n” a kulcs bitben számított hossza, tehát 3 bitnél már 8 lehetőségről beszélhetünk. Sajnos a titkosított kommunikációt nem csak a magánszemélyek, esetlegesen a köztisztviselők használják, hanem a kiberterroristák is gyakran élnek ezzel a módszerrel kommunikációjuk során. Így az esetleges kibertámadások elkerülése végett egyes államok (úgy, mint Amerikai Egyesült Államok vagy Nagy-Britannia) azon a véleményen vannak, hogy a magánszemélyek személyes adatok védelméhez való joga korlátozható, hiszen az állam és a köz érdekében figyelik meg a magánszemélyek titkosított üzenet váltásait is, ugyanis például az FBI által kifejlesztett üzenet megfigyelő program egyelőre nem képes hitelt érdemlően elkülöníteni a privát, magán titok körébe eső üzeneteket a kiberterroristák kommunikációjától. Az FBI által alkalmazott Carnivore-program az „*IP adatforgalom hasznos adatait elemzi [...]*”⁶² A programot egy megfigyelő rendszerrel egészítik ki, mely a *Cyber Knight* fedőnevet kapta. Ennek a megfigyelő rendszernek a fő feladata, hogy az „*e-maileket, a megfigyelt chat-szobák logjait, üzenetküldő programok szövegeit rögzítse, rendszerezze és tárolja*”,⁶³ majd a *Magic Lantern* elnevezésű program segítségével, – mely egy keylogger és trójai faló kombinációja – elemzi a titkosítást és feltöri az adott titkosított üzenetet. Nagy-Britanniában 2002-ig a nyomozati jogkörökről szóló törvény (*Regulation of Investigatory Powers Act*) hasonló módon szabályozta az Egyesült Államokéhoz, miszerint átnézheték bárki elektronikus levelezését, de a titkosított üzeneteket nem törhették fel, majd 2002-ben a szabályozás akképp változott, hogy azon személyek, akik kriptográfiai programokat használnak a kommunikációjuk során kötelesek a titkosító kulcsot átadni a hatóságoknak. A titkosító kulcs át nem adása súlyos jogkövetkezményeket von maga után, a felhasználó jogtalanul használja az adott programot, amelynek börtönbüntetés a szankciója.

Összegezve tehát véleményünk szerint a kiberterroristák számtalan, a felsoroltakon kívül, talán még nem is ismert újabb és újabb eszközökkel és módszerrel képesek terrorcselekményeket elkövetni, ezért fontos egy államnak felkészülni egy ilyen támadás ellen, akár a személyes adatok védelméhez való jog szükséges mértékű korlátozásával és a magánszemélyek kommunikációjának megfigyelésével. A kibertámadások elleni védekezési rendszer megfelelő szintre emelése jelentős stratégiai lépés lehet, hiszen egy ártó szándékú hacker bármilyen rendszerbe képes betörni, csak az nem mindegy milyen gyorsan és nekünk mennyi időnk van erre reagálni.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A XX. század végére az internet révén az egyes információs rendszerek globális hálót alkotnak. Ezen hálózat részét képezik a civil személyeken és gazdasági társaságokon túl az államok létfontosságú rendszerei is. Az 1990-es évek végére a terrorizmus új arcát mutatta – azon túl, hogy a „tradicionális” terrorizmus célja már csak a rombolás – azon számítógépes szakemberek révén, akiket ma már kiberterrorista elnevezéssel illetünk. A számítógépek fejlődésével egy ütemben nő azon szakemberek száma, akik képesek az állam alapvető rendszereiben a kiber téren keresztül kárt tenni. A köznyelv ezen elkövetőket *hackereknek* hívja. Hibásan, hiszen ezen elnevezés igen tág kategória, magába foglalja a valódi hackert, a *dark-hackert*, a *light-hackert*, a *wannabe hackert* és így tovább. Ezen személyek szakmai tudása és szándéka között igen jelentős eltérések vannak. Kiberterrorizmus elkövetésére a valódi és a *dark-hacker* képes. A valódi hackernek viszont nincs szándékában ilyen cselekmény elkövetése, sőt célja annak megakadályozása. A *dark-hacker* az, akinek szándéka és tudása is megvan ilyen cselekmények elkövetéséhez, ezen személyeken túl még a HPAV csoportja képes ilyen „akciók” végrehajtására.

A XXI. század első évtizedének elejére már a jogalkotó számára is világossá vált, hogy a fent említett személyek cselekménye ellen fel kell lépni. Az Európa Tanács 2001-ben Budapesten fogadta el a

⁶¹ CRUME: i. m. 219. o.

⁶² FORREST: i. m. 178. o.

⁶³ Uo. 179. o.

Cybercrime Egyezményét, amely az elfogadó országok számára kötelezővé tette egyes cselekmények kriminalizálását. Az Európai Unió közös fellépést sürgette, ennek eredményeként 2004-ben felállították a Hálózat- és Információbiztonsági Ügynökséget. A 2005-ös kerethatározattal pedig meghatározták azon cselekmények körét, amelyet a nemzeti jogban pónalizálni kell. 2013-ban irányelvet fogadtak el, amely a 2005-ös kerethatározathoz képest szigorítaná a kiberbűnözőkkel szembeni szankciókat, továbbá figyelmeztet arra, hogy óriási veszélyforrást jelentenek ezek a támadások az Európai Unióra nézve. A magyar szabályozás mindvégig követte az Unió irányvonalát, véleményünk szerint az anyagi jogi szabályozás megfelelő, a lehető legteljesebben lefedi a kiberbűnözés egyes cselekményeit.

A 2013-ban elfogadott új, az állami és önkormányzati szervek információ biztonságát szabályozó törvény előrelépést mutat, követve a nemzetközi szabályozást⁶⁴ felállítja a Nemzeti Biztonsági Felügyeletet, amelynek feladata többek között a megelőzés, a szükséges védelem kiépítése, ennek ellenőrzése és utasítási lehetőség támadás esetére, azonban a magyar szabályozás nem biztosít lehetőséget arra, hogy támadás közben aktív védekezést tanúsítson bármely magyar szervezet. Álláspontunk szerint a szabályozást úgy kellene alakítani, hogy a TEK vagy a Felügyelet támadás esetén viszonttámadást indíthasson a támadó rendszer ellen. Az Egyesült Államokban e tervezetet elvetette a Szenátus – bár ott a filmgyártók szövetsége kérte ezt – arra hivatkozva, hogy ez sérti az ártatlanság vélelmét. Véleményünk szerint a támadás pillanatát úgy kellene kezelni, mintha jogos védelmi helyzetről lenne szó, ahol a támadó ártalmatlanná tétele megengedett. Tipikusan alkalmas eszköz lenne erre a szolgáltatás megtagadásos támadás és túlterheléses támadás, amely kárt nem okozna, de alkalmas arra, hogy a támadó rendszer ne férjen hozzá a hálózathoz, ezzel megghiúsítva annak eredményességét. Az internetes levelezés megfigyelése kulcsszavas kereséssel szintén gátat szabhat az egyes támadások lehetőségét, viszont a megfigyelést nehezíti a kriptográfiai programok használata. Ezen nehézségek leküzdésére nyújt mintát az angol *Regulation of Investigatory Powers Act*, mely kimondja, aki ilyen programot használ, az köteles annak kulcsát átadni az illetékes hatóságnak, amennyiben ezt nem teszi meg szabadságvesztéssel is büntethető.

Véleményünk szerint e két lehetőség sok esetben megkönnyítené a hatóságok feladatát a támadás megelőzése és megakadályozása területén.

FORRÁSJEGYZÉK

- [1.] BARTKÓ RÓBERT: A terrorcselekmény, mint nemzetközi bűncselekmény, in *Rendészeti Szemle*, 2010/5. szám, 73-87. o.
- [2.] BARTKÓ RÓBERT: Gondolatok a terrorizmus fogalmáról, in *Belügyi szemle*, 2005/6. szám, 75-89. o.
- [3.] BARTKÓ RÓBERT: *A terrorizmus elleni küzdelem kriminálpolitikai kérdései*, 2011, Universitas-Győr, Győr.
- [4.] BELOVICS ERVIN – MOLNÁR GÁBOR MIKLÓS – SINKU PÁL: *Büntetőjog – Különös rész*, 2009, HVGorac Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- [5.] BELOVICS ERVIN – MOLNÁR GÁBOR MIKLÓS – SINKU PÁL: *Büntetőjog II. – Különös rész*, 2012, HVGorac Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- [6.] BLAIR, C. DENNIS: *Annual Threat Assessment of the Intelligence Community for the Senate Select Committee on Intelligence* (2009. február 12.) http://archive.org/stream/AnnualThreatAssessmentOfTheIntelligenceCommunityForTheSenateSelect/20090212_testimony#page/n0/mode/2up (2013.09.30.).
- [7.] CRUME, JEFF: *Az internetes biztonság belülről- ...amit a hekkerek titkolnak*, 2003, Szak Kiadó, Bicske.
- [8.] FORREST, DAVE: *Barát vagy ellenség? – A totális kontroll forgatókönyve*, 2005, Focus Kiadó, Budapest.
- [9.] KAZÁRI CSABA: *Hacker, cracker, warez. A számítógépes alvilág titkai*, 2003, Computer Panoráma, Budapest.
- [10.] MITNICK, D. KEVIN – WILLIAM, SIMON L.: *A biztonság emberi tényezőinek irányítása, A legendás hacker – A megtévesztés művészete*, 2003, Perfect – Pro, Budapest.

⁶⁴ Például: EU fent ismertetett Ügynöksége, USA Comprehensive National Cybersecurity Initiative, India Indian Computer Emergency Response Team.

- [11.] RAYMOND ERIC S.: *The new hacker's dictionary*, 1996, MIT Press, Cambridge.
- [12.] SCHNEIER, BRUCE: *Schneier a biztonságról*, 2010, HVG Kiadó, Budapest.
- [13.] WARREN, PETER – STREETER, MICHAEL: *Az internet sötét oldala – Vírusírók, adatrablók, hackerek – és amit tehetünk ellenük*, 2005, HVG kiadó, Budapest.

Jogforrások:

- [1.] A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény.
- [2.] A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény.
- [3.] A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 2001. évi CXXI. törvény.
- [4.] A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. C. törvény.
- [5.] Az állami és önkormányzati szervek elektronikus információbiztonságáról szóló 2013. évi L. törvény.
- [6.] A Nemzeti Elektronikus Információbiztonsági Hatóság és az információbiztonsági felügyelő feladat- és hatásköréről, valamint a Nemzeti Biztonsági Felügyelet szakhatósági eljárásáról szóló 301/2013. (VII.29.) Korm. rendelet.
- [7.] Európai Parlament és Tanács 2013/40/EU irányelv az információs rendszerek elleni támadásokról és a 2005/222/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról.
- [8.] Európai Parlament és Tanács 460/2004/EK Rendelete az Európai Hálózat- és Információbiztonsági Ügynökség létrehozásáról.
- [9.] Európai Unió Tanácsának 2002/475/IB kerethatározata a terrorizmus elleni küzdelemről (2002. június 13.)
- [10.] Európai Unió Tanácsának 2005/222/IB Kerethatározat az információs rendszerek elleni támadásokról.

DR. FARKAS ÁDÁM, PHD HALLGATÓ

EGY MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS TÁBORNOKI SORS JOGTÖRTÉNETI KÉRDÉSEI

ÉSZREVÉTELEK ÉS GONDOLATOK SZOMBATHELYI FERENC VEZÉREZREDES MEGÍTÉLÉSÉHEZ*

Korunk furcsa sajátossága, hogy lassan negyed századdal az utolsó magyar rendszerváltozás után is makacsul tartják magukat azok a „történelmi ítéletek”, amelyek nem hogy a tisztázatlanság, de inkább az ideologikus koncepciók talajából sarjadtak ki. Ezeknek az „ítéleteknek” a furcsa gyomnövényei aztán gyümölcsöt hoztak, mely gyümölcsök között túlnyomó többségben vannak azok a mérges fajták, melyek a szélsőséges – tisztán elítélő vagy harsonaszóval piedesztálra emelő – ítéleteket jelképezik. Ezek között pedig – sajnos – csak vadhajtaszként, a gyom közötti tiszta rügyfakadásként, esetileg jelentek meg azok az álláspontok, melyek – ahogy a tudománynak azt illik – nem ítélni, csupán feltárni, megérteni és megértetni akartak.

A számos-számtalan ilyen „ítélet” közül ehelyütt kívánom egyre felhívni a figyelmet, nevezetesen egy honvéd vezérkarfőnökre: Szombathelyi Ferencére.¹ Kutatásaim egyik mellékszálaként ugyanis lehetőségem nyílt arra, hogy némileg megismerkedjek Szombathelyi Ferenc sorsának néhány momentumával, s hogy egyúttal elgondolkodjak azok jogi, jogtörténeti vonatkozásain is.

E kérdések is típusosan olyanok, amelyekre nézve – kissé talán művien, de nem helytelenül – citálhatnánk Szebfű Gyulát, mikor azt mondjuk: valahol utat veszítettünk.² Szombathelyi sorsa kapcsán ugyanis – akárcsak a kortárs, Jány Gusztáv kapcsán – egy kicsit az érintettek egy része elhagyta saját útját, s így fordulhatott elő, hogy politikai-közéleti szereplők vagy épp gyakorló jogászok akartak tudományos megállapításokat tenni, miközben tudósok helyezkedtek a történeti-politikai ítélethozatal sáncaiba a másik oldalról. Ebben a viharos környezetben tehát kevesen maradtak meg a saját szerepükben, s tették azt, amit a tudósoknak kell, feltártak, elemeztek, értékelték, de nem ítélték.

1. A KATONAI VEZETÉS ÉS AZ ÁLLAM VISZONYA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Mielőtt az életpálya konkrét elemeire és azok államelméleti, katonai büntetőjogi, illetve jogtörténeti sajátosságaira térnénk rá, szükséges néhány gondolatban pontosítani, hogy ki is volt Szombathelyi Ferenc, milyen volt az az állami-hatalmi környezet, illetve történelmi miliő, amiben ő vezérkari főnökként a második világháború Magyar Királyi Honvédségét vezette.

* A szerző kutatásai a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlottak. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ Szombathelyi Ferenc (Győr, 1887. máj. 17. – Újvidék, 1946. nov. 4.): vezérezredes, a honvéd vezérkar főnöke. A pécsi honvéd hadapródiskolát 1906-ban végezte el, majd a bécsi hadiiskolán (Kriegsschule) tanult. 1919-ben szolgált a Vörös Hadseregben. Az 1920-as években a honvéd vezérkarban teljesített szolgálatot. 1926-tól 1931-ig a Szabályzatismerető tanfolyam (később Hadi akadémia) tanára. 1936-tól 1938-ig a Ludovika Ak. parancsnoka, 1938-tól a kassai VIII. hadtest, majd 1941-ben a SZU elleni támadásba bekapcsolódó Kárpát-csoport néven összefogott m. haderő parancsnoka. 1941. szept. 6-tól 1944. ápr.-ig a honvéd vezérkar főnöke, 1941. nov. 1-től vezérezredesi rangban. Beosztásából német nyomásra kellett távoznia. Szerepe volt Schönherz Zoltán kivégzésének elrendelésében (1942). 1944. okt.-ben a nyilasok letartóztatták és Sopronköhidán őrizték. 1946-ban a népbíróóság 10 évi börtönbüntetésre, majd a Népbíróóságok Országos Tanácsa (NOT) életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. Később mint elítéltet kiadták Jugoszláviának, ahol az újvidéki vérengzés irányítóival és felelőseivel együtt kivégezték. Ld.: KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon 1000-1990*, 2001, Arcanum, Budapest.

² Ld.: SZEKFŰ GYULA: *Valahol utat veszítettünk*, 2000, Holnap kiadó, Budapest.

E tekintetben indító gondolatként segítségül hívhatjuk a korszak katonai vezetésével foglalkozó elit-kutatás egyik alapvetését, miszerint: „A második világháborúban részt vevő Magyarország katonai felső vezetőinek jelentős része katonai pályafutását az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásának éveiben és hadseregeiben kezdte. Képzettségüknek, erkölcsi és politikai arculatuknak alapjai már akkor, illetve még ott kialakultak. Az 1919-ben hatalomra került rendszer ezeken a meglévő »vonásokon« csak bizonyos kisebb módosításokat eszközölt. [...] a második világháború éveinek magyar katonai felső vezetői, hasonlóan a második világháborúban részt vevő valamennyi más ország hadseregének vezetőihez, hadi tapasztalataikat az első világháború harcterein szerezték. [...] A katonai elit tagjainak jelentős része ugyancsak aktív résztvevője volt az első világháborút követő forradalmi és ellenforradalmi mozgalmaknak, eseményeknek.”³

Az idézett gondolatok két szempontból kiemelkedő jelentőségűek jelen munka tekintetében. Egyrészt jól mutatják, hogy a korszakban még nem tekinthető kivételesnek és kritikusnak a monarchiából megörökölt azon tiszti-morál, amelynek szerves részét képezi a politikával való összhang és összefonódás. Persze ezt azzal a fenntartással és kiegészítéssel kell elfogadni, hogy számos professzionális katonai vezető ebben az időszakban már korántsem nézte jó szemmel a tiszti kar tagjainak politikai aktivitását. Másrészt látnunk kell, hogy egy a második világháború utánitól és főként a maitól elkülönülő társadalmi-tiszti világlátás volt az, ami jellemezte a korszak katonai vezetését, melyben egy egész életet meghatározó módon élt és hatott az első világháború elvesztése, a forradalmi hullámok hatása és a trianoni béke.

Ebben a miliőben a – kormányzó révén – a politikai és állami vezetés csúcsáig ivódó traumák egyrészt a háború előtti minták erőteljes követését, másrészt pedig a tisztikaron belüli, az 1918-19-es események megismétlődésének elkerülésére irányuló aktivitást váltottak ki, melyben alapkőként jelent meg az egykori monarchia főtisztjei között a függelmi rend és a parancsok megtartása. Ezt szemlélteti, hogy „Horthy Miklós 1919. augusztus 23-án mint a Nemzeti Hadsereg Fővezére Tiszti parancsában a következőket fogalmazta meg: »Amióta a fővezérséget átvettem, egyik legfontosabb teendőmnek tartom a tisztikart minden tekintetben ama magas katonai színvonalra újra felemelni, melyen a régi hadsereg kötelékében valamennyi magyar tiszt mindenkor állott. [...] Erős és tántoríthatatlan elhatározásom a magyar nemzeti hadsereg tisztikarát megóvni mindattól, ami annak tekintélyét leronthatja és mostani nehéz feladatának sikeres megoldását veszélyeztetheti. « Éppen ezért a fővezér, Horthy Miklós altengernagy úgy vélekedett, hogy »felépítendő hadseregünk tisztikarának sziklavár fegyellemmel kell bírnia. A fegyelem lényegét a régi szolgálati szabályzat határozványai szabják meg. Minden parancsnoknak el nem mulasztható kötelességévé teszem, hogy saját hatáskörében ezen szabályzatnak fegyelmi tekintetben, valamennyi alárendelt tisztnek érvényt szerezzen. A legkíméletlenebb eszközöktől sem szabad visszariadnunk, hogy a letűnt korszak bomlasztó és fegyelmet ölő metelyét sorainkból kiöljük.«”⁴

A korszak kezdetén kiadott parancs a rendszer- és elvhű főtisztek – majd a korszak végére tábornokok – körében mindvégig fennmaradt, ahogy ezt szemlélteti Szombathelyi Ferenc viszonyulása a második hadsereg felajánlásához, vagy épp Jány Gusztáv kinevezése és mindvégig történő megtartása – és megmaradása – a második hadsereg élén.

A katonai szervezetben ilyen módon meggyökeresedett helyzetet – mely tudjuk, hogy az emberi minőségek függvénye szerint eltérő mértékben érvényesült a második világháború éveiben –zárkóként stabilizálta a két világháború közti alkotmányos berendezkedés, melyben rögzítésre került, hogy „a végrehajtó hatalmat a kormányzó kizárólag a nemzetgyűlésnek felelős minisztérium által gyakorolja. Minden rendelkezése és intézkedése, ideértve a fegyveres erőre vonatkozó rendelkezéseit is, csak úgy érvényes, ha az illetékes felelős miniszter ellenjegyzésével van ellátva. Ez azonban nem érinti a kormányzónak a hadügy körébe tartozó azon alkotmányos jogait, amelyek a nemzeti hadsereg vezérletére, vezényletére és belsővezetére vonatkozólag őt megilletik.”⁵

Ennek megfelelően ugyanis a kormányzót – Ferenc József uralkodásának mintájára – az alkotmányos konszolidáció után is megillették a Legfelsőbb Hadúr jogosítványai, vagyis ő tényleges főparancsnoka volt minden fegyveres erőnek Magyarországon, melyekre nézve – a honvédelmi miniszter útján, de jelentősebb korlátok nélkül – közvetlen hatást tudott gyakorolni, s így a Nemzeti Hadseregnek előírányzott elvárásai fenntartására is törekvéseket tudott tenni.

³ SZAKÁLY SÁNDOR: *A magyar katonai elit 1938-1945*, 1987, Magvető kiadó, Budapest, 18-19. o.

⁴ SZAKÁLY SÁNDOR: *Honvédség és tisztikar 1919-1947*, 2002, Ister kiadó, Budapest, 13-14. o.

⁵ Ld.: 1920. évi I. törvénycikk „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről.” 13. §.

Mindezekből jól látható, hogy a katonai vezetés és az állami vezetés szoros szimbiózisban élt, ami mindaddig előnyösnek bizonyult, amíg az ország katonai vezetését a kormányzóval szinte együtt nevelődött és a szélsőséges eszmékre valamelyest ellenállóbb főtiszti és tábornoki kar fémjelezte. Azzal a pillanattal azonban, amikor a monarchia időszakát követően tisztté érett, a forradalmi viszontagságoktól és a trianoni békétől meghurcolt, így a politikai szélsőségektől jelentősen megérintett tiszti rezsim is mérvadóvá vált, ez a konstrukció végzetesen kontra produktív lett, s mintáját tudta adni egy politizáló katonai rend minden lehetséges dicstelenségének.⁶

Szombathelyi Ferenc működését tehát oly módon kell értékelni, hogy neki is, mint minden régi tisztnek ebben a miliőben kellett érvényesíteni tiszti esküjét, melynek alapvetése a bajtársiasság mellett, hogy: „A Hazáért Mindhalálig!”

2. EGY MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS VEZÉRKARI FŐNÖK: SZOMBATHELYI FERENC

Szombathelyi Ferenc vezérezredes az Osztrák-Magyar Monarchiában kezdte pályafutását, majd az első világháborús frontszolgálat után érett tábornokká, s meglátásom szerint sok szempontból példás katonává és vezetővé. Jány Gusztávval együtt aspirált a honvéd vezérkar főnökének tisztére, melyet végül Szombathelyi Ferenc nyert el, s ezzel párhuzamban Jány, aki egyebek mellett a Ludovika egyik jeles vezető alakja és a magyar tisztképzés oszlopos tagja volt, a doni második hadsereg parancsnoka lett.

A meglehetősen ingatagnak és kevésbé megalapozottnak mondható, a magyar köztudatban magát görcsösen tartó téves „ítéletek” komponensei esetükben itt kezdődnek. Egyrésztől mindenki úgy emlékezik e kor katonai vezetőire, mintha ők egytől-egyig a német fél szolgalelkű csatlósai lettek volna, miközben ennek igaztalanságára a történész szakma már megalapozottan rámutatott.⁷ Másrészt a köztudat – és sok esetben sajnos a szakmai-tudományos éra is – elfelejti, hogy a második világháború kudarcához nagyban hozzájárult, hogy egyes katonai vezetők tisztán politikai mezsgyére léptek, így ennek az ellenkezőjéért kárhozatni az ebből kimaradókat – mint például Szombathelyit és Jányt – meglehetősen furcsa szemléletet tükröz.

A doni hadsereg felajánlásával, felszereltségével, körülményeivel és sorsával sokan, sok munkában foglalkoztak már. Sajnos azonban kevés mű szentelt figyelmet monografikus szinten az egyes katonai vezetők pályájára, személyére és szerepére. E körben Szombathelyi Ferenc irodalmi feldolgozottsága mondható erőteljesebbnek, amiben külön elismerés illeti Györkei Jenőt,⁸ Gosztonyi Pétert,⁹ Dombrády Lórándot,¹⁰ Csicsery-Rónay Istvánt,¹¹ és Kaló Józsefet,¹² akik feltárták a Szombathelyit érintő források egy részét és a tudományos vizsgálat módszereivel elemezték azokat, ezzel téve jelentős lépést a hazai történelem e zűrzavaros korának szakszerű feltárása felé.

Az ideológiai béklyóktól mentes – zömmel az 1980-as évek legvégén és még inkább az után született – munkák zöme már rámutatott arra, hogy a doni második sereg felszerelése korántsem volt olyannyira kritikus – a hazai viszonyokhoz, vagyis a rendelkezésre álló anyagkészlethez és képességekhez mérten –, mint amilyennek azt a háború után feltűntették. Persze a második hadsereg nem volt mérhető a német, vagy az orosz hadsereghez. Emellett tudva lévő az is, hogy az orosz téllal a németek sem tudták kellően felvenni a harcot. Mégis eljutottunk odáig, hogy ma már igazoltnak látszik: voltak ugyan hiányosságok és téves katonai döntések, de nem lehetett totális vezetői mulasztásokról és szolgalelkű csatlósvirtusról beszélni a katonai vonal tekintetében, sőt.

Ezt támasztja alá, hogy Szombathelyi Ferenc, mint a vezérkar főnöke, az egyik legnagyobb kerékkötője volt annak, hogy az akkor még politikailag diadalnak ítélt Barbarossa-hadművelethez Magyarország a

⁶ Gondoljunk csak a teljesség igénye nélkül a szélsőjobboldali elköteleződésre, a délvidéki mészárlásra, a kiugrás meghíúsítására és a nyilas hatalomátvétel segítésére, valamint a háborús és emberiség elleni bűncselekmények elkövetésére, illetve elősegítésére.

⁷ Ld.: SZAKÁLY: i. m. (2002.). DOMBRÁDY LÓRÁND: *A legfelsőbb hadúr és hadserege*, 1990, Zrínyi kiadó, Budapest. DOMBRÁDY LÓRÁND: *Katonapolitika és hadsereg*, 2000, Ister kiadó, Budapest. BOKODI-OLÁH GERGELY: *Egy vezérkari főnök két év alatt, négy bíróság előtt*, 2009, szerzői kiadás, Budapest.

⁸ GYÖRKEI JENŐ: *Idegen bírák előtt. Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése*, 2002, Zrínyi kiadó, Budapest.

⁹ GOSZTONYI PÉTER: *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezései*, 1990, Zrínyi kiadó, Budapest.

¹⁰ DOMBRÁDY LÓRÁND: *Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt*, 2007, Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line design, Budapest.

¹¹ CSICSERY-RÓRAY ISTVÁN: *Szombathelyi Ferenc*, 2002, Századvég kiadó – Occidental Press, Budapest.

¹² KALÓ JÓZSEF: *Szombathelyi Ferenc a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén*, 2010, Ph.D. értekezés, Debrecen

moszkvai fordulat után a második hadseregnél jóval nagyobb erőt, lényegében a teljes katonai kapacitást ajánlja fel.¹³ Szombathelyi – nem kis kockázatot vállalva – úgy döntött, hogy a diplomácia kényes terepein ugyan, de szembe megy Ribbentrop birodalmi külügyminiszterrel és Keitel vezértábornaggal, így elérve a honvédelmi miniszter – Bartha Károly – segítségével, hogy a felajánlás a második hadseregbe terjedjen ki, nem pedig annál nagyobb mértékű erőkre.¹⁴ Szombathelyi vezérkarfőnökként vallott katonapolitikáját ugyanis mindvégig az erők lehetőség szerinti megtartása és a lehetőségekhez mért tartalékok képzése jellemezte.¹⁵

Ezt mutatja a második hadsereggel kapcsolatos magatartása is, amely során a meghozott politikai döntés keretei között igyekezett érvényt szerezni a magyar csapatok érdekeinek és folyamatos kérelmekkel és követelésekkel fordult a német félhez, sajnos hiába. E tekintetben azonban kényesnek és talán irracionálisnak tekinthető az az utókor által megfogalmazott elvárás, hogy már 1942-1943 fordulóján a vezérkar és vele a honvédség hátráljon ki a németek valamint a magyar erőknek parancsot adó magyar politikai felső vezetés mögül. Irracionális elvárás volt ez a történelmi körülmények és a társadalmi-politikai kultúra és neveltetés tekintetében is, nem beszélve arról, hogy hazánk – mint történelme során oly sokszor – a két rossz közti választás kényszerében szenvedett, s reális veszélyként érezhette a vörös veszedelmet éppúgy, mint a náciizmus általi bekebelezést. Ezek között pedig a reményt csak az angolszászokban látták, amely reménységet azonban a történelem nem adott meg Magyarországnak.

Végül Szombathelyi kapcsán a vesztét hozó kérdésre – a délvidéki mészárlásra – is ki kell térni. Elvitathatatlan és a történész szakma által immár gondosan okadatolt feltevés, hogy Szombathelyi, mint vezérkari főnök, hosszú időn keresztül – bízva tiszt- és tábornoktársai becsületében és őszinteségében, – húzódozott a délvidéki mészárlás katonai vezetőinek bírósági felelősségre vonásától. Amikor azonban a különböző jelentések már megkerülhetetlen módon írták le a szörnyű valóságot, csalódva tiszt és tábornok társaiban, vállalva a későbbi meghurcolást, a politikai retorziókat és nem utolsósorban a németek haragját, maga indított eljárást a főbűnösök ellen. Az 1943. december 14-i főtárgyaláson számos honvéd és csendőr tiszt, illetve főtiszt és két honvéd tábornok állt a vezérkarfőnök bírósága előtt. Jogi szempontból elvitathatatlan, hogy az eljárás törvényessége megkérdőjelezhető, hiszen Szombathelyi hűtlenség miatt emelt vádat, hogy a VKF különbírósága előtt folyják az ügy, miközben a tényleges cselekmények jogi értelemben nem a hűtlenség tárgykörébe tartoztak. Saját visszaemlékezései alapján azért döntött így, hogy garantálja az ítéletek megszületését, a gyors eljárást és hogy ne helyezze ezt a terhet más vállára.¹⁶

Az ügyben a letartóztatástól számos körülmény – így a tisztí becsület, a korábbi szolgálati tettek, a honvédségi morál védelme, és az Államvédelmi Központ azon tájékoztatása, hogy a németek akár erőszakkal is kiszabadítanák a letartóztatottakat¹⁷ – miatt nem került sor. Az eljárás a korhű visszaemlékezések tükrében a főbűnösökre nézve halálos ítélettel fenyegetett. Az ügyészi és bírói kar érintettjei rendkívül részletes bizonyításként emlékeztek meg az ügyről, melyet a végbeszédekben össze is foglaltak. Ezek alapján a főbűnösökre a legsúlyosabb, a további résztvevőkre pedig szintén súlyos büntetések kiszabása volt prognosztizálható. Ezt támasztja alá, hogy a főbűnösök az ítélethozatal előtt – lévén, hogy nem voltak letartóztatásban – megszöktek. Ezt pedig többen Szombathelyi szemére vezették. Arról azonban sokak elfeledkeztek, hogy számos-számtalan esetben látta és tudja az utókor – de még a kortársak is – hogy a németek, ha erre ideológiai, vagy stratégiai alapot véltek találni, akkor úgy a szövetséges, mint az ellenséges területeken hajtottak végre túsumentő, vagy épp emberrabló különleges műveleteket.

A szökés hatalmas felháborodást váltott ki, mellyel kapcsolatban Szombathelyi tisztí parancsot tett közzé a teljes tisztíkar számára. Ebben a szökést gyalázatosnak és nemzeti szerencsétlenségnek titulálta, s összefoglalta saját tábornoki credoját is, mikor kimondta: „Egy politizáló tisztíkar irányt veszít és szerencsétlen embertárság lesz.”¹⁸ Ez volt az, amit ő nem tett meg, s ennek megfelelően – minden nyomás ellenére – a még országban lévő vádlottakat előzetes letartóztatásba helyezte, sőt további bűnösök ellen emeltetett vádat. Az első eljárásban még elítélhető vádlottak osztályrésze súlyos büntetéseket kimondó marasztaló ítélet lett,

¹³ KALÓ: i. m. 64-77. o.

¹⁴ KALÓ: i. m. 64-86. o.

¹⁵ KALÓ: i. m. 16-18. o.

¹⁶ GOSZTONYI: i. m. 37. o.

¹⁷ KALÓ: i. m. 129-130. o.

¹⁸ Szombathelyi Ferenc 1944. január 21-i tisztí parancsa. ÁBTL: V-101594/1. 264-268. Idézi: KALÓ: i. m. 132. o.

míg a későbbi eljárásban megvádoltakat a német megszállás „mentette fel”, ami Szombathelyi bukásával és tragédiájával volt azonosítható.

Szombathelyit a német megszállás után felmentették beosztásából és nyugdíjazták. A jobbratulódás idején a volt vezérkarfőnököt a vezérkar főnökének különbírósa elé állították, amely felmentette, de az ítéletet a nyilas hatalomátvétel miatt nem erősítették meg. Ezt követően Sopronköhidára szállították, majd Németországba. A német fogságból az amerikaiak szabadították ki. A háború után a magyar kormány kiadatását kérte háborús bűnök vádjával. 1945. június 19-én – mai napig megkérdőjelezhető jogszerűséggel – lefokozták és kicsapták a honvédségből.¹⁹ Ezt követően előzetes letartóztatásba helyezték, majd a népbírósi eljárásban életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. Ezután Ries István igazságügyminiszter közreműködésével átadták Jugoszláviának, ahol koncepció perben halálra ítélték és kivégezték a délvidéki mészárlással összefüggésben. 1994. március 16-án a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága bűncselekmény hiányában hatályon kívül helyezte a népbírósi ítéletet, vagyis jogi értelemben rehabilitálta Szombathelyi Ferencet.

Meglátásom szerint maradéktalan történelmi és emberi rehabilitációjával a magyar közélet a tudományos feltáró munkák ellenére is adós maradt.

3. NÉHÁNY FELVETÉS ÉS ÉSZREVÉTEL SZOMBATHELYI FERENC SORSÁHOZ

Szombathelyi Ferenc tekintetében alapvetően két kérdéskör van, amit mindenképp átgondolandónak tartok jogi-jogtörténeti értelemben. Az első, hogy mit is várunk el a katonától – és értsük ez alatt most a magyar állam szolgálatában álló összes hivatalos fegyveres egyént – az állam és legitim politikai döntéshozók vonatkozásában? A második, hogy meddig lehet – vagy meddig kell – elmenni a rendkívüli időkben egy katonának szolgálati kötelezettségei teljesítése érdekében, melynek alapvetése: A Hazáért mindhalálig!

3.1. KATONA – ÁLLAM – POLITIKA VISZONYÁRÓL

Az első tekintetében meglátásom szerint – évezredek történelmi eseményeinek tanulságát keresve – azt kell mindenképp rögzíteni, hogy a katona dolga nem az, hogy általánosan politizáljon, sőt. Egy katonát tiltani kell az általános politikai hatalomtól, hiszen az a döntés hozás színtere, amibe legfeljebb szaktanácsokkal folyhat bele, miközben a katona feladata a végrehajtás. Persze mondhatnánk azt, hogy rendkívüli idők feloldozást adhatnak ezen szabály alól, s kereshetnénk valamiféle forradalmi elméletet erre nézve, azonban ekkor szembe kell néznünk azzal, hogy annak elmulasztását – nevezetesen a politikába történő durva beavatkozását – rójuk Szombathelyi szemére, ami aztán nagyrészt meghiúsította a kiugrást és az országot előbb német és nyilas, utóbb pedig kommunista kézre adta.

Szombathelyi Ferenc ezt tényszerűen nem vállalta. Nem adott parancsot arra, hogy a magyar fegyveres erők szembeforduljanak a kormányzó, a legfőbb hadúr parancsával és a szembeforduljanak a németekkel. Ez vélhetően fel sem merült a gondolatai között, mivel 1942-1943-ban ennek semmilyen okszerű alapját nem láthatta még a németek ereje és a frontok távolsága miatt, míg 1944-ben már a lehetőséget nem tudhatta magáénak. Ha ezt bűnként értékeljük, akkor azt mondjuk, hogy az volt Szombathelyi fő bűne, ami megkülönböztette őt a kiugrást meghiúsító és az országot nyilas hatalom alá hajtó tábornokoktól és főtisztektől. Mondhatnánk kicsit egyszerűsítve úgy is: ő tudta, mi a praetoriánusok dolga, és tudta, hogy a császárcsinálás nem tartozik ezek közé.

Mindezekhez hozzá kell tenni azt is, hogy jogi értelemben, amit ilyen módon Szombathelyinek a „történelmi ítéletek” felrónak, az nem más, mint az eskühöz való hűség, a katonai szolgálat törvényes kereteinek megtartása, illetve a katonai- és az állam elleni bűncselekményektől való tartózkodás. Ha ugyanis a második hadsereg, illetve a németek támogatása dolgában ellentétes parancsot ad ki, mint a politikai vezetés, akkor azzal parancsmegtagadás és hűtlenség büntetettét valósítja meg, s vélhetően, már 1942-ben szétzüllesztí a Magyar Királyi Honvédséget. Ez tisztán jogkérdés, amit a kor közjogi – különösen a kormányzói intézmény szabályozó²⁰ – és honvédelmi rendszerét szabályozó törvények,²¹ az 1930. évi II. törvénycikk – a ka-

¹⁹ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 667/1945. M. E. számú rendelete „a háborús bűnösök és népellenes bűncselekményt elkövető honvéd egyének közigazgatási uton való lefokozása és a honvédség kötelékéből való kicsapása tárgyában”.

²⁰ 1920. évi I. törvénycikk „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendzéséről.”

tonai büntető törvénykönyv – illetve a polgári büntető törvény²² és a hűtlenségről rendelkező jogszabályok határoztak meg. Ezt pedig nem lehet figyelmen kívül hagyni, mikor az utókor könnyelműen ítélkezik.

3.2. A DÉLVIDÉKI MÉSZÁRLÁS KÉRDÉSKÖRE

Az előbbi kérdéstől és annak konzekvenciáitól mindenképp függetleníteni kell a délvidéki mészárlás kérdését úgy a rehabilitáció, mint az azok kapcsán általa lefolytatott VKF bírósági eljárás tekintetében.

A rehabilitáció dolgában meglátásom szerint nincs igazán nyitott kérdés, hiszen a Legfelsőbb Bíróság bűncselekmény hiányát állapította meg, amivel egyértelműen kifejezte, hogy Szombathelyi Ferencet törvénytelen eljárásban ítélték el.²³ A kiadatás dolgában azt a legalapvetőbb elvet kell megvilágítanunk, hogy Ries István munkássága révén Magyarország saját állampolgárát adta át egy idegen hatalomnak, hogy az olyan cselekmények miatt mondjon felette újra ítéletet, amely miatt egyszer már elítélték. Ha a kétszeres értékelés tilalma felett a „történelmi ítélet” át is siklik, teljesen egyértelmű, hogy tudva lévő volt milyen ítéletre vezet majd a jugoszláv eljárás, s hogy az súlyosabb, mint a magyar, vagyis lerontja azt tartalmát tekintve. A második világháború utáni magyar államban ez mégis megtörténhetett.

A délvidéki mészárlás miatti eljárás dolga azonban más. E tekintetben elsőként – ha ez még lehetséges – tüzetes vizsgálat alá kell vonni az események pontos körülményeit és az azokkal kapcsolatos előjárói intézkedéseket, illetve ezek esetleges elmaradását és ennek katonai büntetőjogi relevanciáját.

Ezt követően a délvidéki mészárosok elleni büntető eljárás kérdését kell vizsgálat tárgyává tenni. E körben még a visszaemlékezések is rögzítik – és maga Szombathelyi sem tagadja – hogy a fő bűnösök élvezték bajtársi és előjárói bizalmát, s így nem kívánt elhamarkodottan a legszigorúbb eszközökhöz nyúlni. Akkor azonban, amikor elszánta magát a cselekvésre, ennek már egy meglehetősen megkérdőjelezhető módját választotta, hiszen a büntető eljárás hűtlenség²⁴ vádjával indult meg. Az elkövetett cselekmények, bármily

²¹ 1921. évi XLIX. törvénycikk „A m. kir. honvédségről”, 1939. évi II. törvénycikk „A honvédelemről”.

²² 1878. évi V. törvénycikk „a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről”.

²³ A rendfokozat kérdését – akárcsak Jány Gusztáv esetében – ettől függetleníteni kell, tekintettel arra, hogy attól nem a népbíróság fosztotta meg, hanem a jogalkotó, így ennek elkülönült feltáró vizsgálata indokolt és a büntető eljárástól független következtetések levonására szükséges.

²⁴ 142. § A hűtlenség büntetettét követi el, és tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendő azon magyar honos, a ki valamely külhatalom kormányával szövetkezik, vagy azzal közvetlenül vagy közvetve érintkezésbe bocsájtkozik a végett, hogy azt a magyar állam, vagy az osztrák-magyar monarchia elleni ellenséges cselekményre bírja, valamint az is, a ki valamely külhatalmat az osztrák-magyar monarchia ellen háborúra indítani törekszik.

143. § A hűtlenség büntetettét követi el, és tíz évtől tizenöt évig terjedhető államfogházzal büntetendő azon magyar honos: a ki a hadüzenet megtörténte, vagy a háboru kiűritése után az ellenség katonai szolgálatába lép.

Ha pedig azon hatalomnak, a fennebbi idő előtt már katonai szolgálatában állott, s kényszer nélkül megmaradván abban, az osztrák-magyar monarchia fegyveres ereje vagy az ezzel közösen működő, vagy a vele szövetkezett hadi erő ellen harczolt: öt évig terjedhető államfogházzal büntetendő.

144. § A hűtlenség büntetettét követi el és életfogytig tartó fegyházzal büntetendő azon magyar honos:

1. a ki valamely várat, várost, erődöt, megerősített helyet, partot, szorost vagy katonai állomást, fegyver-, szer- vagy élelmi tárt, hajót vagy azt osztrák-magyar haderőhöz tartozó tisztet, vagy katonát az ellenség hatalmába juttat, vagy e célra az ellenséggel egyetért;

2. a ki valamely hadi művelet, tábor, vár vagy erőd tervét az ellenséggel közli;

3. a ki az ellenségnek, a magyar állam, vagy az osztrák-magyar monarchia területére jutását vagy azon való előhaladását elősegíti;

4. a ki az ellenséget pénzzel, továbbá fegyveres erejének, hadi szerének, vagy hadserege élelmi eszközeinek szaporítása, vagy azok beszerzésének könnyítése által segíti;

5. a ki az osztrák-magyar monarchia fegyveres erejéhez tartozó személyek hűségének megingatása által az ellenségnek segítségére van;

6. a ki az osztrák-magyar monarchia haderejének fegyver-, szer- vagy élelmi tárát, vagy pedig az osztrák-magyar fegyveres erő kárára, vagy az ellenség előnyére valamely hidat, töltést, gátat, vaspályát, utat felgyújt, felszakít, megrongál vagy egyébként használhatatlanná tesz;

7. a ki az osztrák-magyar haderő állásáról, állapotáról vagy mozdulatáról az ellenséget értesíti, az ellenség kémjét vagy kémszemlére kiküldött katonáját elrejt, vagy annak célja kivitelére, vagy menekülésére segítyt, tanácsot ad;

8. a ki a jelen szakaszban meghatározott valamely cselekményt, az osztrák-magyar monarchia szövetségének területére nézve, vagy ennek haderejével közösen működő haderő ellen követi el.

szörnyűek és szégyenletesek is, nem klasszikus hűtlenségi magatartások voltak. Vélhetően a vád alá helyezést az indokolta, hogy erre hivatkozással a vezérkarfőnök különbírósa elé állíthassák az elkövetőket. A célok tekintetében érthető a megoldás, hiszen Szombathelyi tudta, hogy a „saját” különbírósa gyors, de szakszerű módon tudja lefolytatni az eljárást és ő maga tudja ezt személyesen is garantálni, míg ha magától elengedi ezt az ügyet, akkor annak tisztikari megítélése és a társadalom német-fertőzöttsége miatt akár már hamvában halaszthatja a számonkérést.

A kor sajátosságaiból, a történelmi helyzetből és a kérdés politikai természetéből adódik, hogy a fő bűnösök letartóztatása elmaradt, miközben már a korszak gyakorlata alapján sem volt gyakori, hogy halállal, vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel fenyegethető cselekményeknél ez ne történjék meg. Ezt követően aztán újabb kérdéseket vet fel, hogy a szökésben lévő elkövetőkkel szemben milyen lépéseket tettek a hatóságok, amelyekből összesítve az a követelmény világlik ki, hogy a délvidéki mészárlás dolgát és különösen a számonkérést a kor megértése, az eljárás elemzése, valamint Szombathelyi történelmi jellemrajzának kiteljesítése érdekében mindenképp tisztázni kell.

4. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Ha mindezeket összességében szemléljük, egy korántsem egyértelmű és könnyen értékelhető kép tárul elénk. Azok a „történelmi vádpontok” ugyanis, amelyek Szombathelyi Ferenc emlékét kísértik, nem mutatkoznak az újabb tudományos kutatások és szélesebb spektrumú, multidiszciplináris vizsgálatok tükrében védhetőnek. Ezekkel szemben viszont az a fő kérdés, amivel szemben mondjuk úgy, „megengedő ambivalenciát” mutatott a történelmi és tudományos megítélés – nevezetesen a délvidéki mészárláshoz kapcsolódó felelősségre vonás dolgával –, számos még tisztázandó kérdés van jogtörténeti szempontból.

Az a látkép azonban, amely pillanatnyilag elénk tárul, Szombathelyit inkább azok táborába sorolja, akik nem voltak ugyan morális, vagy katona-szakmai értelemben hibátlanok és büntelenek, de nem is voltak háborús bűnösök, s mégis ilyen vádak alapján, koncepciók per útján kerültek a vesztőhelyre. Ez a látkép tehát tisztázandó és kibontandó, hogy a magyar nemzet vérzivataros és sok ponton dicstelen 20. századi történelmének egy újabb kérdése kerüljön megválaszolásra és ezzel egy újabb katonai ikon dolgában történhessen meg a szakszerű, pártatlan és igazságos feltárás.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] BOKODI-OLÁH GERGELY: *Egy vezérkari főnök két év alatt, négy bíróság előtt*, 2009, szerzői kiadás, Budapest.
- [2.] CSICSERY-RÓRAY ISTVÁN: *Szombathelyi Ferenc*, 2002, Századvég kiadó – Occidental Press, Budapest.
- [3.] DOMBRÁDY LÓRÁND: *A legfelsőbb hadúr és hadserege*, 1990, Zrínyi kiadó, Budapest.
- [4.] DOMBRÁDY LÓRÁND: *Katonapolitika és hadsereg*, 2000, Ister kiadó, Budapest.
- [5.] DOMBRÁDY LÓRÁND: *Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt*, 2007, Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line design, Budapest.
- [6.] GOSZTONYI PÉTER: *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezései*, 1990, Zrínyi kiadó, Budapest.
- [7.] GYÖRKEI JENŐ: *Idegen bírák előtt. Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése*, 2002, Zrínyi kiadó, Budapest.
- [8.] KALÓ JÓZSEF: *Szombathelyi Ferenc a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén*, 2010, Ph.D. értekezés, Debrecen
- [9.] KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon 1000-1990*, 2001, Arcanum, Budapest.
- [10.] SZAKÁLY SÁNDOR: *A magyar katonai elit 1938-1945*, 1987, Magvető kiadó, Budapest, 18-19. o.
- [11.] SZAKÁLY SÁNDOR: *Honvédség és tisztikar 1919-1947*, 2002, Ister kiadó, Budapest, 13-14. o.
- [12.] SZEKFÜ GYULA: *Valahol utat veszítettünk*, 2000, Holnap kiadó, Budapest.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- [1.] 1920. évi I. törvénycikk „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről”.
- [2.] 1921. évi XLIX. törvénycikk „a m. kir. honvédségről”.
- [3.] 1939. évi II. törvénycikk „a honvédelemről”.
- [4.] 1878. évi V. törvénycikk „a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről”.
- [5.] Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 667/1945. M. E. számú rendelete „a háborus bűnösök és népellenes bűncselekményt elkövető honvéd egyének közigazgatási uton való lefokozása és a honvédség kötelékéből való kicsapása tárgyban”.

DR. KÁLMÁN JÁNOS, PHD HALLGATÓ

AZ ÁLLAM GAZDASÁGI SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSA, EVOLÚCIÓS MEGKÖZELÍTÉSBN

1. BEVEZETÉS

Az állam gazdasági szerepvállalásának fejlődését áttekintve, úgy vélem levonható az a következtetés, hogy az egymást követő periódusokban a gazdaság szabadságának és önállóságának korlátozottsági mértéke mindig ellentétes irányba változott ez eddig. Kis túlzással tehát azt is mondhatnánk, hogy a kapitalista fejlődésre nézve a történelem „szelleme” a jutalmazás és büntetés egymást váltó periódusait alkalmazta, ezzel igazítva a rendszert és annak fejlődését az adott kor követelményeihez.

Az államnak a gazdaságban betöltött szerepét ilyen megközelítésben értékelhetném a Schmitt-i barát-ellenség dichotómiára építve is, de ezt mégsem teszem. Ennek oka, hogy véleményem szerint az államot és a másik oldalon a gazdaságot (vagy piacot) nem képezhetjük le barátként és ellenségként. Ezt már csak azért sem tehetjük, mert a politikai közösség nem állhat fenn az állam és a gazdaság együvé tartozásának megfelelő politikai gyakorlata nélkül, vagyis a két szereplő viszonyát nem tételezhetjük egymás ellentétpárjaként. A barát-ellenség dichotómia helyett, az állam és a gazdaság viszonyát egyfajta ingamozgásként írhatjuk le, ahol az inga két kilengési végpontján a (szinte teljesen) szabad gazdaság, illetve a (szinte teljesen) korlátozott gazdaság állapotai állnak. Álláspontom szerint tehát a kapitalizmus eddigi történeti korszakai során egy inga mozgását követte le, s a szabadság nehezen meghatározható jelzője az irányadó az inga egyes végpontjainak értelmezésénél.

A kapitalizmus kialakulásakor a szabadság erősen korlátozott, feudális láncok által béklyóban tartott állapotát láthatjuk, melytől ösztönösen, a társadalmi és politikai változásokkal összhangban indult el a fejlődés a szabadabb állapot, a szabadversenyes kapitalizmus állapota felé. Akkor viszont, amikor ezen állapot történelmi visszásságai megmutatkoztak, az inga az ellenkező állapot felé, a szabályozott piaci kapitalizmus,¹ államkapitalizmus,² vagy épp szervezett monopolkapitalizmus³ névvel illetett stádiumáig lendült. Ezt az új helyzetet aztán szükségképpen az újbóli, ellentétes irányba ható lendülés váltotta fel, mely elvezetett a neoliberalis, globális kapitalizmus⁴ korszakába. Álláspontom szerint pedig, jelenleg épp megélői vagyunk az inga újbóli, ellentétes irány felé történő lendülésének, vagyis az állam gazdaságban betöltött szerepének megerősödésének.

A tanulmányomban kísérletet teszek a teljesség igénye nélkül áttekinteni az imént vázolt folyamatot, a szabadversenyes kapitalizmustól a neoliberális, globális kapitalizmusig. Az inga azonban ismét mozgásba lendült, annak azonban még nem (vagy legfeljebb csupán jelei) láthatók a következményei. Egy lehetséges útként felvethető – ha az inga pályáját megvizsgáljuk – a gazdasági szerepvállalás erősödése állami szinten, valamint az államok koordinációs mechanizmusainak megerősödése globális szinten.

2. AZ ÁLLAMI SZEREPFELFOGÁS INGAMOZGÁSA

Az államnak a gazdasági életben játszott szerepéről szóló viták és elméleti fejtegetések egyidősek az állam megszületésével. Dolgozatom témája szempontjából releváns időszak ebben a vitában, a XX. század elejével kezdődik. Röviden kísérletet teszek az állam mozgáspályájának áttekintésére a szabadversenyes kapitalizmustól, a keynesiánus jóléti államon át, a jelenkori államtalanításig.

¹ PALÁNKAI TIBOR: Gondolatok a jelenlegi világ gazdasági válság természetéről, in MISZLIVETZ FERENC: *Eredeti válságfelhalmozás*, 2009, MTA PTI, Budapest, 88-93. o.

² SMOLKA JÁNOS: *Az átmeneti gazdasági problémái; államszocializmus vagy államkapitalizmus*, 1917, Benkő Gyula udvari könyvkereskedése.

³ SZIGETI PÉTER: *Világrendszernézőben – Globális „szabad verseny” – a világkapitalizmus jelenlegi stádiuma*, 2005, Napvilág Kiadó, Budapest, 19. o.

⁴ SOROS GYÖRGY: *A globális kapitalizmus válsága*, 1999, Scolar Kiadó, Budapest.

2.1. A SZABADVERSENYES KAPITALIZMUS

Történetileg a XX. század elején, az első világháború előtt az ún. éjjeliőr állam kormányza „felügyelte” a szabadversenyessé váló kapitalizmust. A szabadversenyessé váló kapitalizmus a Hobsbawm által „kettős forradalom”-ként aposztrofált történelmi jelenség nyomán,⁵ már nem az abszolutizmus irányító államának, hanem a polgári állam, a liberális szemlélet, a szabadság és a magántulajdon talaján verhetett gyökeret. A magántulajdon megerősödése, majd a vállalkozás szabadsága és nagytőke kialakulása egyre inkább teret követelt magának, s a liberális szabadság alapú gondolkodás uralta polgárosodó nemzetállamok világában megjelent a minimális állam teóriája, az éjjeliőr állam modellje.

A szabadversenyessé váló kapitalizmus legnagyobb gazdasági teoretikusa Adam Smith volt.⁶ A klasszikus közgazdaságtan „atyja” szerint a piac jó működésének az a feltétele, hogy ne torzítsa semmi a piaci mechanizmusokat, vagyis az állam maradjon ki a gazdaságból. Általános alaptétele ugyanis, hogy minden ember igyekszik saját érdekeit követve akként felhasználni az erőforrásait, hogy annak az eredménye a lehető legértékesebb legyen. Ennek során az emberek nem az általános közérdek előmozdítására törekednek, de a „láthatatlan kéz” vezérlete mellett a saját érdekeiket követő egyének mégis a társadalom egészének gazdasági érdekeit szolgálják.

Ebből következően az „éjjeliőr-államnak” csak azon tevékenységek és szolgáltatások – például a honvédelem, az oktatás, a köz- és a vagyonbiztonság – esetén kell közbelépnie, ahol nem működnek tökéletesen a piaci mechanizmusok. A tőkés piacgazdaságot a klasszikus felfogás egyensúlyi rendszernek tekinti, amelyben az egyensúlyból való kimozdulásokat külső sokkok eredményezik.⁷

A klasszikus liberális gazdaság államszemlélete szerint tehát a gazdaság önszabályozó, az államnak abba nem kell beavatkoznia, csupán a törvényes és alkotmányos kereteket kell biztosítani a zavartalan működéshez.⁸ A lényegében Adam Smith „láthatatlan kéz” elméletét leképző államszemlélet, tehát szinte totális ellentétet adta az abszolutizmus irányító államának.

A szabadversenyessé váló kapitalizmus struktúrái a XIX. század végén fokozatosan válságba kerültek, mivel a piac az állam beavatkozásának visszafogottsága ellenére is torzulni kezdett. Óriási társaságok alakultak, amelyek a termelés és a tőke nagyarányú koncentrálásával gyakorlatilag monopolisztikus hatalomra tettek szert. Ez a folyamat lényegesen módosította a piac addigi működését és jellegét. A monopóliumok megjelenésével a piaci verseny megszűnt, a torzulások hatására növekedett a munkanélküliség, az infláció és a szegénység. „A tőkekoncentráció eredményeként létrejött monopóliumok ellenőrzésük alá vonták a piacot, kartellekbe tömörültek, kikötötték az árakat, felosztották a piacot, monopolizálták a találmányokat, és blankettaszerződéseket alkalmaztak.”⁹

Az első világháború hadigazdaságai az állami beavatkozás jelentős növekedéséhez és a kormányzati tevékenység kiterjedéséhez vezettek. Azonban a „gazdaság vonatkozásában ezt még csak segédfunkciós kormányzásnak tekinthetjük, hiszen nem létezett még a beavatkozás gazdaságpolitikájának elméleti alapjaként a keynesi gazdaságtan.”¹⁰

⁵ Az elmélet kifejtését ld.: HOBBSAWM, E. J.: *A forradalmak kora, 1789-1848*, 1964, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

⁶ A fiziokraták már a 17. században foglalkoztak Franciaországban a gazdasági szabadság gondolatával, de Adam Smith volt, aki ezt a gazdasági ideológiát tudományos alapokra helyezte. Csupán megjegyzendő, hogy Smith és a fiziokraták kapcsolatát illetően két szélsőséges álláspont is publicitást kapott. Az egyik szerint Smith egyszerűen plagizálta a fiziokraták gondolatait és nem alkotott semmi újat, a másik szerint a fiziokratáknak nem volt semmi hatásuk Smith munkásságára. Erről a kérdéskörrel ld. bővebben: CSATÓ KATALIN: *Néhány gondolat a fiziokratákról* Navratil Ákos elméleti-történelmi fejtegetései kapcsán, *MTA-KTI Műhelytanulmányok*, MT-DP-2008/28.

⁷ Eredeti kiadás: SMITH, ADAM: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776, W. Strahan and T. Cadell, London. Magyar nyelven ld.: SMITH, ADAM: *A nemzetek gazdagsága I-II. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata*, 1959, Akadémiai Kiadó, Budapest.

⁸ Megjegyzendő azonban, hogy annak ellenére, hogy Adam Smith programadó művének címében a nemzetekről beszél, de a liberális kapitalizmus legtisztább elméletében a nemzeteknek, vagy államoknak nincs egyértelmű helyük, mivel a liberális kapitalizmus a vállalkozásokra épül, amelyek mozgatórugója a nyereség maximalizálása vagy a veszteségek minimalizálása. HOBBSAWM, E. J.: *A birodalmak kora, 1875-1914*, 2004, Pannonica Kiadó, Budapest, 45. o.

⁹ BORDÁS MÁRIA: *A közigazgatás gazdaságtana*, 2009, Unió Kiadó, Budapest, 36. o.

¹⁰ SZIGETI i. m. 88. o.

2.2. A SZABÁLYOZOTT PIACI KAPITALIZMUS

Az 1920-30-as évektől kezdve minőségi fordulat következett be a kapitalizmus történetében. A XX. század mozgáspályáján az első igazán tevékeny, beavatkozó állam a keynesiánusi jóléti állam volt. John Maynard Keynes¹¹ a '20-as években kifejtette, hogy a szabadon hagyott piacok a pusztulás felé haladnak, mert nem képesek csillapítani a túltermelés válságait. Ezért az államnak mindenképpen be kell avatkoznia. Nézetrendszere szerint nem kivételes helyzetek (külső sokkok, megkésett fejlődés, felzárkózási igény) teszik szükségessé az állam gazdasági szerepvállalását, – mint a klasszikus felfogást képviselők szerint –, hanem az a tény, hogy a piac működésének olyan hatásai vannak, amelyeket a fejlődés érdekében korrigálni kell. Röviden, a piac nincs egyensúlyi helyzetben, az egyensúlyt az állami beavatkozás teremti meg. Álláspontja szerint a teljes foglalkoztatás megközelítése nem érhető el az állam keresletélénkítő kiadásai nélkül, az állam közreműködése nélkül nem lehet biztosítani a viszonylag tartós növekedést. Keynes cáfolta azt az elméletet, miszerint „minden kínálat megszüli a saját keresletét”.¹²

Elmélete szerint a takarékosagra, fogyasztásra, befektetésre való hajlandóság motivációmenedzsmenttel fejleszthető, ami szabályozási eszközöket teremt a kormányzat számára. A konjunktúra fenntartása és a munkanélküliség csökkentése aktív foglalkoztatáspolitikával és állami beavatkozással elérhető céllá válik. A reálgazdaság szereplőit költségvetési politikával, kisebb mértékben monetáris eszközökkel lehet motiválni. Ez azt jelenti, hogy elsősorban az adózásra vonatkozó szabályok, az adópolitika biztosíthat megfelelő motivációt.

Rendkívül fontos kiemelni, hogy Keynes az embert nem a gazdaságon kívüli (exogén), hanem azon belüli (endogén) tényezőként kezelte.¹³ Véleményem szerint ez azért fontos, mivel a piac mindenhatóságát hirdető közgazdászok és politikusok elfelejtik, hogy a piacot alapvetően az emberek (mint megtakarítók és befektetők), valamint döntéseik mozgatják. Az embereket pedig személyes érzelmeik és gondolataik befolyásolják a döntéshozatalban, amelyek ezáltal nem lehetnek teljesen racionálisak, mivel teljes informáltsággal soha sem rendelkeznek. Ennek pedig az a következménye, hogy ismereteik hiányát szubjektív megérzésekkel pótolják ki.

Ahogy az előző részben említettem a piaci folyamatok kedvezőtlen fejleményeiként hatalmas monopóliumok alakultak ki. Ebből következően szükséges állami feladattá vált egyrészt a konkurencia intézményes garانتálása, részben jogi eszközökkel (versenytörvények), részben gazdaságpolitikai eszközökkel (kis- és középvállalkozások támogatása). Másrészt azok megadóztatása is következett belőle, akik jövedelmét magasnak tartják, valamint kedvezmények nyújtása azoknak, akiknek vagyonát növelni akarják.

Az 1929-33-as „nagy gazdasági világválság” alatt, *Franklin Delano Roosevelt* elnök *New Deal* programjában gyakorlatban is megvalósította Keynes elképzeléseit. Nem először és nem is utoljára bebizonyosodott, hogy állami támogatás és jelentős szerepvállalás nélkül, a piaci szervezkedés módszereinek és szabályainak magasabbrendűségét hangoztató gazdasági tőke képtelen az általa előidézett problémák megoldására.

Fokozatosan kialakultak a fejlesztő, a szolgáltató és az újraelosztó-szociális állam új struktúrái. „Az ezt követő időszakot (1973-ig) a közgazdaságtan a szociális piacgazdaság, a „vegyesgazdaság” koraként tartja számon, amelyet az erős állami beavatkozás, a szabályozás, a központi költségvetés élénk újraelosztó szerepe mellett az államnak a termelővagyonban való jelentős tulajdonosi részvétele is jellemez”¹⁴

Összességében elmondható, hogy „az állam makrogazdasági szereplővé válása, a kormányzati kiadások jelentős megnövekedése, az összkereslet-össz kínálat állami szabályozása, továbbá a kontraciklusos

¹¹ „A laissez-faire vége” című művét (The End of Laissez-faire) 1926-ban, Szovjetunióbeli utazását követően jelentette meg. Ebben az írásában a liberális gazdaságpolitikai felfogást támadta. Bizonyította, hogy a nézetrendszer hívei által gyakran emlegetett klasszikus közgazdászok munkáiban szó sem esik az állami beavatkozás teljes elvetéséről. Azt, hogy a liberális eszmék még a '20-as években is széles körben terjedtek, az alternatívaként megjelenő protekcionizmus és marxizmus hibáival magyarázta. A laissez-faire végének viszonylag korai megírása mellett azonban Keynes fő műve „A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete” 1936-ban, tehát a nagy gazdasági világválságot követően jelent meg. Ennek hatására elterjedté vált a szabályozott kapitalizmus megteremtésének gondolata és annak szükségessége, anélkül, hogy a profitelvű gazdaság alapjait számolta volna fel.

¹² Ez az ún. Say-dogma, amit JEAN-BAPTISTE SAY francia klasszikus közgazdász fogalmazott meg 1803-ban, az „Értekezés a politikai gazdaságtanról” (Traité d'Économie Politique) című művében.

¹³ SZIGETI: i. m. 92-93. o.

¹⁴ KONDOROSI FERENC: *Válság és veszélyek a nemzetközi kapcsolatokban*, 2009, Urbis Kiadó, Budapest, 144. o.

keynesiánus gazdaságpolitika új helyzetet jelentett a szabadverseny korszakhoz képest. A kiterjedt redistribúció következtében az állam lett a gazdaságban a legnagyobb pénzköltő.”¹⁵

A jóléti államot sikereinek csúcsán érte utol a válság. A gazdaság makro ökonómiai szabályozása sem tudott megbirkózni a munkanélküliség problémájával, valamint az inflációval.

2.3. A NEOLIBERÁLIS,¹⁶ GLOBÁLIS KAPITALIZMUS

Szigeti szerint abból kell kiindulnunk, hogy „a valóságos problémák kihívásai és a megváltozott geopolitikai erőter és érdekviszonyok – globalizáció kontra nemzetállam – hatására a hetvenes évektől a neoliberalizmus visszaszerezhetette dominanciáját a defenzívába szorult (neo)keynesizmussal szemben.”¹⁷ Megjegyzendő azonban, hogy az említett folyamatok mellett már a '70-es évek előtt is voltak erőteljes bírálói a keynesizmusnak, akár Friedrich A. Hayek,¹⁸ akár Milton Friedman¹⁹ munkásságára gondolunk.

Az 1970-es években lezáródott az ipari kapitalizmus korszaka, a kialakult poszt-indusztriális társadalom, talán legfontosabb szerkezeti következménye, hogy az ipari termelés helyett, a szolgáltatások, vagyis a terciér szektor vált a meghatározó gazdasági ágga.²⁰ Az 1973-ban kitört olajválság, ami általános nyersanyag- és energiaválsággá terebélyesedett, az államok gazdaságpolitikáját a monetáris gazdaságfilozófia felé fordította.²¹ Napvilágra kerültek a gazdaság eddig rejtve maradt strukturális problémái, erőforrásokat pazarló működése. A monetaristák szerint a bajok oka végeredményben éppen az állami beavatkozás,²² amely megakadályozza a piac szelektáló szerepének érvényesülését, emellett az, hogy, a túl erős szakszervezetek elszakítják a béreket a valós teljesítményektől.

Milton Friedman szerint a „keresletélénkítő állami kiadások, tulajdonképpen azért károsak, mert a kormány használja fel azokat a forrásokat, amelyek egyébként a gazdasági szféra rendelkezésére állnak”²³ Ezért a költségvetési politikáról át kell térni a monetáris szabályozásra, és hagyni kell a piacot szabadon működni.²⁴ A monetaristák álláspontja szerint az állam egyedüli szabályozási eszköze a pénz mennyiségének adagolása kell, hogy legyen, a reálgazdaság működésének igényeihez igazítva.²⁵ Az állami szerepvállalás leépítése, a privatizáció beindítása, a bürokrácia csökkentése és a központi kormány beleszólásának mérséklése volt az elérendő cél.

Az állami konjunktúraszabályozással szemben visszatértek a spontán harmónia elméletéhez, amelyben a piac mindig megtisztítja önmagát, mégpedig úgy, hogy az általános egyensúly felé orientálódik. Mivel tehát a piacon öntisztító mechanizmusok működnek, ezért nincs is szükség állami konjunktúraszabályozásra.

Friedman szerint, az állam gazdasági szerepvállalására csupán három területen van szükség: 1.) biztosítsa a gazdálkodás feltételrendszerét biztosító játékszabályokat; 2.) korlátozza a monopóliumokat; illetőleg 3.) lássa el a korlátozottan beszámíthatók és cselekvőképtelenek védelmét.²⁶

2.3.1. A „Washingtoni Konszenzus”

¹⁵ SZIGETI i. m. 27. o.

¹⁶ Fogalmilag fontos kiemelni, hogy ami neo- az nem csupán időben később megújuló, hanem tartalmilag is változó irányzat. Innen nézve a neoliberalizmus (részben talán a hidegháború kényszerítő ereje, részben pedig a realista szemlélet okán) átlátta, hogy nem lehet visszatérni a minimális állam koncepciójához, az állami szerepvállalásból bizonyos garanciális jellegeknek fenn kell maradnia, ilyen például a jóléti modellből fennmaradó társadalmi egyenlőtlenségekkel szembeni fellépés, a versenyszabályozás, illetve a gazdasági tevékenységek szankciós zárkövekkel való ellátása.

¹⁷ SZIGETI: i. m. 98.

¹⁸ HAYEK, F. A.: *Unemployment and Monetary Policy*, 1979, CATO Institute, San Francisco.

¹⁹ FRIEDMAN, MILTON: *A Program for Monetary Stability*, 1960, Fordham University Press, New York.

²⁰ LAKATOS GYÖRGY: *A posztindusztriális társadalom elméletéről*, 1978, Kossuth Kiadó, Budapest, 22. o.

²¹ KONDOROSI: i. m. 145. o.

²² Ahogy RONALD REAGAN fogalmazott: „*Government isn't the solution, government is the problem*” vagyis „A kormány nem a megoldás, hanem maga a probléma”.

²³ FORGÁCS IMRE: Mégsem éjjeliőr? in *Európai Tükör*, 2008/10. szám, 6. o

²⁴ A neoklasszikusok tehát a monetáris politikát helyezik a fiskális politika fölé, éppen ellenkezőleg mint a keynesiánusok.

²⁵ GAZDAG LÁSZLÓ: Mi lesz a kapitalizmussal? http://www.fn.hu/makro/20081030/mi_lesz_kapitalizmussal (2013.11.15.).

²⁶ FRIEDMAN, MILTON – FRIEDMAN, ROSE D.: *Capitalism and Freedom*, 1962, The University of Chicago Press, Chicago, 22-36. o.

A kommunista rendszerek összeomlása Kelet-Európában, valamint a Szovjetunióban, más szóval a „történelem végének”²⁷ diadalérzete elég hangsúlyos érveket szolgáltatott azoknak, akik bíralták a tervgazdálkodást, a központosított tervezést továbbá bizonyítékát látták ebben a piacorientált fejlődés felsőbbrendűségének, megerősítésének.²⁸

Az 1970-es évek elején végbement, röviden vázolt, „közgazdaságtani ellenforradalom” eredményeként a mainstream²⁹ meghatározója ismét az egyensúlyi felfogás lett. A szakirodalom ezt a felfogást a „Washingtoni Konszenzus”³⁰ néven tárgyalja. Eredetileg John Williamson amerikai közgazdász fogalmazta meg azt a tíz pontot, amelyeket a neoliberális gazdaságfilozófián alapuló gazdasági cselekvési programcsomagként ajánlott a washingtoni székhelyű két nemzetközi pénzügyi intézménynek, az IMF-nek és a Világbanknak.³¹ A Washingtoni Konszenzus lényegében a következő feltétel-, és játékszabályrendszert fogalmazta meg:

1. fiskális fegyelem;
2. a közkiadások prioritásának megváltoztatása;
3. privatizáció;
4. dereguláció a gazdaság egészében;
5. az adózási bázis kiszélesítése;
6. külkereskedelmi liberalizáció;
7. pénzügyi liberalizáció;
8. külföldi működő tőke belépésének liberalizációja;
9. exportösztönző árfolyampolitika;
10. a tulajdon biztonsága.³²

John Williamson később azonban azt állapította meg, hogy kiforgatták eredeti mondanivalóját. Sérelmezte, hogy tíz pontját a neoliberalizmusmal azonosították, noha azok nem tartalmazták a neoliberalizmus több, fontos elvét, mint például a minimál állam eszményképét. Williamson megállapította azt is, hogy a Washingtoni Konszenzus „rossz márkanév” vált, annak köszönhetően, hogy a washingtoni politika egyre jobban letért az eredeti állásponttól, ami különösen abban fejeződött ki, hogy Washington egyre jobban támogatta a devizaliberalizációt.³³

A Washingtoni Konszenzus által meghatározott feltételrendszer az új társadalmi és gazdasági berendezkedés alapkövét jelentette a '90-es évek elején. Az adott rendszer hatalmi struktúrájának egyik fontos jellemzője volt, hogy az állami szerepvállalás folyamatos és jelentős visszaszorulását eredményezte. Ezzel szemben a pénz- és tőkepiacok egyre nagyobb függetlenséget élveztek és általánosan elfogadott nézet lett, hogy a piacok képesek szabályozni magukat. Az informatikai háttér rendkívül dinamikus fejlődése is támogatta, hogy az egykor komoly állami kontroll alatt lévő reálgazdaságban egyre nagyobb szerepet kapjon a magántőke. Az új rendszerek terjedését egy szabályozott, világméretű reformfolyamatnak tekintették.

Maguk a szabályok lényegesen csökkentették az országok gazdaságpolitikai önállóságát, azzal, hogy mind a monetáris, mind a fiskális politika mozgásterét szűkítették. Miért kellett az országoknak ezeket a szabályokat követni? Azért, mert az IMF és a Világbank a hitelezési tevékenységét feltételelessé tette. A feltétel pedig a Washingtoni Konszenzus elemeinek betartása volt. Ez a feltételelesség olyan globális szintű gazda-

²⁷ Utalva itt FRANCIS FUKUYAMA 1992-ben megjelent „*A történelem vége és az utolsó ember*” című művében kifejtett-
tekre.

²⁸ JORDÁN GYULA: Washingtoni konszenzus vs. pekingi konszenzus, in *Kül-világ*, 2010/2-3. szám, 63. o.

²⁹ A mainstream alatt azt a jól körülhatárolható nézetrendszert értjük, amely a vezető szakmai folyóiratokat (American Economic Review, Journal of Political Economy, Journal of Economic Literature, stb.) és a legtöbbet használt tankönyveket uralja. Érdemes megemlíteni, hogy ez a domináns jelleg kevésbé érződik a Nobel-díjak odaítélésénél, a kitüntetettek között szép számmal találhatunk az uralkodó kánonon kívül maradó outsidereket is.

³⁰ A washingtoni konszenzus eredeti célja az volt, hogy választ adjon a nyolcvanas évek latin-amerikai válságaira. Azokat a legfontosabb gazdaságpolitikai alapelveket fogalmazta meg, amelyekre Latin-Amerika a hagyományos etatista gazdasági rendszer piaci alapú gazdasági rendszerré történő átalakítása során alapozhat.

³¹ PULAY GYULA (szerk.): *Az állam célszerű gazdasági szerepvállalása a XXI. század elejének globális gazdaságában*, 2009, Állami Számvevőszék Kutató Intézete, Budapest, 16. o.

³² VIGVÁRI ANDRÁS: *Pénzügy(rendszer)tan*, 2008, Akadémiai Kiadó, Budapest, 337. o.

³³ Ld. bővebben: WILLIAMSON, JOHN: A Short History of the Washington Consensus. Paper commissioned by Fundación, CIDOB, 2004. szeptember 24-25. Forrás: www.iie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf (2013.11.15.).

ságpolitikai eszközzé nőtte ki magát, amely alkalmas volt arra, hogy jelentős mértékben korlátozza az államok gazdaságpolitikai szuverenitását.³⁴

A konszenzus értékelése tehát egyre kritikusabbá vált, mivel egyrészt nincsenek univerzálisan érvényesülő gazdasági törvényszerűségek, másrészt az absztrakt egyensúlyi elméletek voltaképpen sehol sem működnek.³⁵

2.4. GLOBÁLIS SZABÁLYOZOTT KAPITALIZMUS?

A végkövetkeztetés megtétele előtt szükségét érzem, hogy kitérjek a neoliberais, globális kapitalizmus történetének legnagyobb, rendszerszintű válságának hátterére, egyes okaira.³⁶

2.4.1. A gazdasági világválságról dióhéjban

A 2008-ban kitört gazdasági világválság nem az első komoly visszaesés az emberiség történetében.³⁷ A gazdasági válságok ugyanúgy hozzátartoznak, mint a háborúk vagy a technológiai vívmányok.³⁸ Csupán a XX. században 33 gazdasági válságot regisztráltak, amelyek közül az 1929-es nagy gazdasági világválság volt a legszörnyűbb.

Marján Attila szerint „az aranykorok, amik töretlen fejlődéssel és meggazdagodással járnak, mindig felelőtlennek és tunyává teszik az embereket, akiknek az emlékezete – beleértve még a körülrajongott tőzsdegurukat és társadalomtudósokat – nem terjed tovább néhány évtizednél.”³⁹ Az aranykornak azonban mindig vége szakad, általában még azelőtt, hogy a társadalom azt észrevenné.

Hol is kezdjük? Talán legcélszerűbb az aranykort jellemző hittel, miszerint bármennyit költhetünk, mert úgyis van rá fedezet. Nézzük meg erre a legtipikusabb példát: az Amerikai Egyesült Államokban a lakossági megtakarítás tizenöt éve gyakorlatilag nulla, ugyanakkor az amerikai háztartások hitelbe vették a lakásukat, az autóikat, hitelkártyával fizették a fogyasztásukat. Amerikát tehát elárasztották a hitelek, amik addig voltak fedezhetők, amíg a gazdaság bővült, szárnyalt a tőzsde és a fedezetet képező ingatlanok ára.

A hitelfelvevők hosszú távú finanszírozását a hosszú távú befektetők, kötvénytulajdonosok biztosították. E két fél közé pedig a bank ékelődik, mint közvetítő. A hitelfelvevőket általánosságban két csoportba sorolhatjuk: az elsőrendű és a másodrendű ügyfelek. Az elsőrendű ügyfelekkel nem is volt gond, mivel a kockázat, hogy nem tudják a hiteleiket visszafizetni alacsony volt.

³⁴ VIGVÁRI: i. m. 336-337. o.

³⁵ CSÁKI GYÖRGY: A fejlesztő állam – új felfogásban, A fejlesztő állam az elmúlt másfél évtized nemzetközi szakirodalmában, in CSÁKI GYÖRGY (szerk.): *A látható kéz – A fejlesztő állam a globalizációban*, 2009, Napvilág Kiadó, Budapest, 21. o.

³⁶ A témában részletesen lásd a magyar szakirodalomban: ASZTALOS LÁSZLÓ GYULA: A pénzügyi és a pénzügyi válság kapcsolata, in *Pénzügyi Szemle*, 2009/2-3. szám; MÓCZÁR JÓZSEF: A globális pénzügyi válság anatómiája és tanulságai, in *Pénzügyi Szemle*, 2010/4. szám; LOSONCZ MIKLÓS: A globális pénzügyi válság és az Európai Unió, in *Pénzügyi Szemle*, 2010/4. szám. Lásd továbbá a külföldi szakirodalomban: STIGLITZ, JOSEPH E.: The current economic crisis and lessons for economic theory, in *Eastern Economic Journal*, Vol. 35. No. 3. (2009); JICKLING, MARK: Causes of the financial crisis, *R40173 Congressional Research Service* (2010); LIPCHAW, JEFFREY M.: The Financial Crisis of 2008-2009: Capitalism Didn't Fail, but the Metaphors Got a "C", *Minnesota Law Review*, Vol. 95. Issue 5. (2011).

³⁷ A gazdaság folyamatos mozgásban van, egyszer növekedik, majd hanyatlani kezd. Ezeket a szakaszokat ciklusoknak nevezzük. A négy legfontosabb ciklus a *Kitchin*-, a *Juglar*-, a *Kondratyev*- és a *Braudel*-ciklus. A *Kitchin*-ciklus a legrövidebb, amelyet készletezési ciklusnak is neveznek, a gazdasági teljesítménynek körülbelül 3-4 éves hullámváltozását írja le. A *Juglar*-ciklus, amit kereskedelmi ciklusnak is neveznek, 7-13 éves. A *Kondratyev*-ciklus 50-60 éves távlatot fog át. Egy felívelő és egy hanyatló periódusra bontható. A leghosszabb időszakot a *Braudel*-ciklus fogja át, 100-200 évet. Ez alatt az idő alatt már a szinte mozdulatlan struktúrák is változnak. Megjegyzendő, hogy a világ felgyorsulása miatt a hullámhegyek és a hullámvölgyek közelebb kerültek egymáshoz, vagyis a korábban 200 évig tartó ciklus hossza lerövidült, akár a felére is. Ld. bővebben: BRÓDY ANDRÁS: A ciklus oka és hatása, in *Közgazdasági Szemle*, 2007/10. szám.

³⁸ Érdekes megjegyezni, hogy az első buborékválság 1637-ben Hollandiában tört ki. Lényegében ugyanaz történt, mint a 2001-es internet-, vagy a 2007-es ingatlan-buborék kialakulásakor. Spekuláció miatt néhány év alatt hihetetlen mértékben növekedett a tulipánhagymák ára, míg egyszer csak kipukkadt a lufi és ami tegnap még egy hajó árát is kitette, az másnapra visszanyerte az eredeti értékét. Ld. bővebben: DAY, CHRISTIAN C.: Paper Conspiracies and the End of all Good Order: Perceptions and Speculation in Early Capital Markets, in *Entrepreneurial Business Law Journal*, Vol. 1. No. 2.

³⁹ MARJÁN ATTILA: *Hol a térkép közepe?* 2009, HVG Kiadó, Budapest, 217. o.

A nem elsőrendű, nagy kockázatú hitelfelvevőket további két csoportba sorolhatjuk: Alt-A és subprime. Az Alt-A kategóriában a kockázat abból eredt, hogy a hitelek nagyon alacsony dokumentáció mellett vették fel (például hiányzott a jövedelem igazolás vagy annak deklarálása, hogy van-e más jelzálog is az ingatlanon). A subprime kategóriában a kockázatot a korábbi hitelek törlesztésével kapcsolatos problémák, vagy egy korábbi hitel bedőlése jelentette. 2000-ben a két kategória együttes aránya az összes jelzáloghitelen belül még mindössze 4 százalék volt, amely azonban 2007 elejére 25 százalékra emelkedett. 2006-ban a jelzáloghitelek kibocsátásának közel 40 százaléka ebben a két kategóriában történt.⁴⁰

„A másodrendű piac 1990-től kezdve vált népszerűvé az alacsony kamatok és a hitelbírálat felgyorsulása következtében. Az ilyen típusú hitelek volumene 1994 és 2000 között megötszöröződött, de az igazi „boom” csak ezt követően következett be. 2001 és 2007 között a másodrendű jelzáloghitelek volumene meghatszorozódott. Míg 2001-ben a másodrendű jelzáloghitelek a teljes jelzáloghitel-állomány 5 százalékát adták, addig ez az arány 2007-re meghaladta a 15 százalékot. 2007 végén az amerikai háztartásoknak összesen 13.000 milliárd dollár hitele volt (több mint az éves GDP 100 százaléka), amiből 10.000 milliárd dollár jelzáloghitel. A jelzáloghitelekben belül mintegy 1.500 milliárd a másodrendű hitel és ebből 1.000-1.100 milliárd értékpapírosított.”⁴¹

A dinamikus növekedést a másodrendű hitelek jelentették, mivel az elsőrendű hitelesekre továbbra is a viszonylag szigorú szabályok vonatkoztak. Azonban a bankok egyre nagyobb számban fogadták be a „rossz” hiteleseket: lazább feltételekkel nyújtottak hitelt, alacsonyabb kezdőrészletre folyósítottak.⁴² Mivel könnyebben lehetett lakossági hitelhez jutni, az alacsony kamatkörnyezet, valamint a jelzáloghitelek iránti keresletnövekedés a lakáspiaci kereslet növekedéséhez vezetett. A lakásárak tíz év alatt közel megkétszereződtek, ez pedig további hitelkínálat bővülést eredményezett, ami pedig tovább emelte a lakások árát. Ez tehát egy öngerjesztő folyamatnak is tekinthető, ami közgazdasági kifejezéssel élve egy „lufihoz” vezetett.

A tőkepiaci válság okainak megértéséhez fontos kiemelni, hogy a nyolcvanas évektől vált lehetővé, hogy a bankok a kockázatosnak minősített hiteleiket „újracsomagolva”, vagy másképpen „értékpapírosítva” tőkepiaci befektetőknek adják el.⁴³ Az „újracsomagolás” lényegében azt jelentette, hogy az emberi agy számára felfoghatatlanul bonyolult matematikai algoritmusokkal, új, származékos termékek jöttek létre (*innovatív származékos pénzügyi eszközök*).⁴⁴ Magas kockázatú, jelzálog alapú kötvényeket is tartalmazó portfóliókat egyesítettek, átcímkezték és alacsonyabb kockázatú értékpapírként értékesítettek. Elvi indokként pedig azt hangsúlyozták, hogy a kockázatok szétterítése az egész gazdaság, az egész társadalom érdeke.⁴⁵

De mint említettem, minden aranykornak vége szakad egyszer. „Az amerikai másodrendű jelzáloghitel-piac problémái, a kockázatok félrearázása a lakáspiac 2006-ban kezdődő visszaesése nyomán kezdtek felszínre kerülni. A lakásár-növekedés jelentős lelassulása mellett a megemelkedett kamatszint is hozzájárult a törlesztési problémák növekedéséhez. Ennek nyomán a késedelmes fizetésű subprime hitelek aránya jelentősen emelkedett, 2007 utolsó negyedévében 17,3 százalékot ért el.”⁴⁶

Maga a válság 2007 júliustól vált igazán láthatóvá, amikor az Egyesült Államok jelzáloghitel-piaca gyakorlatilag összeomlott. Ennek következtében a hitelminősítők is gyorsan és jelentősen kezdték csökken-

⁴⁰ GYÖRFFY DÓRA: Szép új világ Amerikában – Az állam álmai és a válság valósága, in *Pénzügyi Szemle*, 2009/3-4. szám, 322. o.

⁴¹ KOVÁCS LÁSZLÓ: A neoliberális közgazdasági elméletek hatása az amerikai másodlagos jelzálogpiaci válsághoz vezető úton, in *Hadtudományi Szemle*, 2009/4. szám, 106. o.

⁴² A lazább hitelezési szándékoknak köszönhetően egyre többen jutottak hitelhez 10 százalék, vagy ennél is kisebb önerővel, megfelelő jövedelemigazolás nélkül vagy a kezdeti időszakban alacsony törlesztési terhet biztosító, illetve negatív amortizációjú konstrukciók keretében. Jól példázza ezt, hogy a néhány – jellemzően két – évig alacsony kamatterhet biztosító változó kamatozású jelzáloghitelek aránya a subprime kategóriában 2006-ra 50 százalékot ért el.

⁴³ Az „értékpapírosítás” egy megfelelő hitelminőség-javítással (*credit enhancement*) rendelkező hitelportfólió leválasztásának, újrastrukturálásának és befektetőknek való továbbításának a folyamatként definiálható. Az „értékpapírosítás” kifejezést a Salomon Brothers használta elsőként a Bank of America nyilvános kibocsátása során 1977-ben. Ld. KENDALL, L. T. – FISHMAN, M. J. (szerk): *A Primer on Securitization*, 1996, MIT Press, Massachusetts, 31. o.

⁴⁴ A számítógépekkel történő műveletek abszurditását jelzi, hogy a Standard and Poor’s egyik tisztviselője szerint 2006-ban már előfordult, hogy a számítógépek egy egész hétvégét dolgoztak azon, hogy az igen bonyolult származékos termékek kockázatát értékeljék.

⁴⁵ Az „értékpapírosításról” ld. bővebben: NÁDASDY BENCE: *Miért értékpapírosítanak a Bankok? Empirikus vizsgálat az Egyesült államokban és a magyarországi konzekvenciák* (Ph. D. disszertáció, Budapest, 2004).

⁴⁶ NAGY MÁRTON – SZABÓ E. VIKTOR: Az amerikai másodrendű jelzáloghitel-piaci válság és hatásai a magyar bankrendszerre, in *MNB Szemle*, 2008, április, 35. o.

teni a pénzügyi termékek „osztályzatát”, ami természetesen sokként érte a piacot. A bankok először megpróbálkoztak új, százmilliárd dolláros források szerzésével, de ez már nem volt alkalmas a befektetők bizalmának visszaszerzésére, akik pánikszerűen kezdtek el megszabadulni az innovatív termékeiktől. A pánikot az a hír tette teljessé, hogy az amerikai kormány nem kívánja megakadályozni a világ egyik hatalmas befektetési bankjának, a *Lehman Brothers*nek a csődjét.⁴⁷

A pánikot követő folyamatok érzékeltetésére Marján Attila hasonlatát találok a legszemléletesebbnek.⁴⁸ A modern kapitalizmus szíve a központi bank, az érrendszere a bankrendszer és a vére maga a pénz. Abban az esetben, ha a bankrendszer működése akadozni kezd, megáll a vérkeringés és a gazdaság halál közeli állapotba kerül. A bankrendszer egyik legfontosabb intézménye a bankközi hitel, ezzel a bankok nyújtanak egymásnak hitelt, kedvező feltételekkel, de szigorúan üzleti alapon. Ennek ellenére mégis fontos szerepe van a bizalomnak. A *Lehman Brothers* eltűnésével megszűnt a bizalom a bankok között. A vérkeringés (bankközi hitel) leállt, ezt azonban még tovább súlyosította, hogy a legtöbb banknak nem is volt pénze, hiszen csak minimális forgótőkét tartott fenn, és ha szüksége volt pénzre, akkor bankközi hitelt vett fel. Vagyis nem csak a vérkeringés állt le, de egyúttal a vér is elfogyott.

A *Lehman Brothers* csődje 2008 szeptemberében a válság fordulópontjának tekinthető, amely korábban nem látható pánikot okozott a piacokon és a teljes pénzügyi rendszer összeomlásával fenyegetett.⁴⁹ Ennek hatására a Fed és az amerikai kormány soha nem látott aktivitással avatkozott be a válságba, szinte korlátlan likviditást pumpálva a rendszerbe, számos intézményt államosítva és csillagászati összegű mentőcsomagokat összeállítva.⁵⁰

2008 végére a válság már kilépett a pénzügyi szektorból és megtámadta a reálgazdaságot is. Az első áldozat, nem véletlenül az autóipar volt. Az elbocsátások miatt csökkent azoknak a száma, akik elkölthető jövedelemmel rendelkeztek, ezzel párhuzamosan a segélyek megemelkedése miatt nőttek az állam terhei. A munkanélküliség növekedése miatt csökkentek az adóbevételek, vagyis az állam fogyasztóereje is csökkent.⁵¹

A gazdasági világválság megmutatta, hogy az államnak a gazdaság életében betöltött szerepe újragondolásra szorul. Az inga elindult.

3. ZÁRÁS HELYETT...

Az Egyesült Államokban kibontakozó gazdasági válság, amely az egész világra óriási hatást gyakorolt, az állam gazdasági szerepét mereven elutasító gazdaságfilozófia átértékelésre ad alapot. Soros György arra hívta fel a figyelmet, hogy egyszerűen nem igaz, hogy a piacok az egyensúly felé törekednek. Ha magukra hagyják a piacokat, a vállalatok addig halmozzák a tőkét, amíg teljesen fölborítják az egyensúlyt.

Az a tapasztalat, hogy a kapitalizmus, és annak központi eleme, a piac hosszabb távon nem képes normálisan működni állami beavatkozás, szabályozás nélkül. Ismételten előtérbe kerültek a kapitalizmus meghaladásának szükségességét hirdető eszmék. Véleményem szerint a jelen helyzet tarthatatlan, a gazdaságélénkítő csomagok és bankmentések után nem lehet, nem szabad visszatérni a korábbi megoldásokhoz. Paradigmaváltásra van szükség. Nem tartható fenn tovább az „éjjeliőr állam” romba döntő eszményképe.

A piacot szabályozni kell, mivel a helyesen megfogalmazott és helyesen végrehajtott pénzügyi és gazdasági politikával egyedül az állam képes a társadalmat sújtó válsághelyzetek megoldására. A szabályozásnak együtt kell járnia az állam és a közigazgatás erősödésével, de nem mehetünk el szó nélkül az államok globális koordinációjának a megerősítése mellett sem. A neoliberális gazdaságfilozófia és a globalizáció hatására ugyanis olyan problématerületek jöttek létre (pénzügyi piacok, környezetvédelem, energiapolitika, víztisztaság...), amelyeket az államok önmagukban már nem képesek orvosolni.

⁴⁷ FORGÁCS IMRE: *Mégsem éjjeliőr? Az európai kormányzás esélyei és a pénzügyi válság*, 2009, Osiris Kiadó-Zrínyi Kiadó, Budapest, 344-345. o.

⁴⁸ MARJÁN: i. m. 223. o.

⁴⁹ A *Lehman Brothers* csődjéről és annak további következményeiről ld.: ESTRADA, EDWARD J.: The Immediate and Lasting Impacts of the 2008 Economic Collapse – *Lehman Brothers, General Motors, and the Secured Credit Markets*, in *University of Richmond Law Review*, Vol. 45. Issue 4. (2011).

⁵⁰ GYÖRFFY: i. m. 326. o.

⁵¹ MARJÁN: i. m. 223. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] ASZTALOS LÁSZLÓ GYULA: A pénzügyi és a pénzintézeti válság kapcsolata, in *Pénzügyi Szemle*, 2009/2-3. szám.
- [2.] BORDÁS MÁRIA: *A közigazgatás gazdaságtana*, 2009, Unió Kiadó, Budapest.
- [3.] BRÓDY ANDRÁS: A ciklus oka és hatása, in *Közgazdasági Szemle*, 2007/10. szám.
- [4.] CSÁKI GYÖRGY: A fejlesztő állam – új felfogásban, A fejlesztő állam az elmúlt másfél évtized nemzetközi szakirodalmában, in: CSÁKI GYÖRGY (szerk.): *A látható kéz – A fejlesztő állam a globalizációban*, 2009, Napvilág Kiadó, Budapest.
- [5.] CSATÓ KATALIN: Néhány gondolat a fiziokratákról Navratil Ákos elmélettörténeti fejtegetései kapcsán, *MTA-KTI Műhelytanulmányok*, MT-DP-2008/28.
- [6.] DAY, CHRISTIAN C.: Paper Conspiracies and the End of all Good Order: Perceptions and Speculation in Early Capital Markets, in *Entrepreneurial Business Law Journal*, Vol. 1. No. 2.
- [7.] ESTRADA, EDWARD J.: The Immediate and Lasting Impacts of the 2008 Economic Collapse - Lehman Brothers, General Motors, and the Secured Credit Markets, in *University of Richmond Law Review*, Vol. 45. Issue 4. (2011).
- [8.] FORGÁCS IMRE: *Mégsem éjjeliőr? Az európai kormányzás esélyei és a pénzügyi válság*, 2009, Osiris Kiadó-Zrínyi Kiadó, Budapest.
- [9.] FORGÁCS IMRE: *Mégsem éjjeliőr?* in *Európai Tükör*, 2008/10. szám.
- [10.] FRIEDMAN, MILTON – FRIEDMAN, ROSE D.: *Capitalism and Freedom*, 1962, The University of Chicago Press, Chicago.
- [11.] FRIEDMAN, MILTON: *A Program for Monetary Stability*, 1960, Fordham University Press, New York.
- [12.] GYÖRFFY DÓRA: Szép új világ Amerikában – Az állam álmai és a válság valósága, in *Pénzügyi Szemle*, 2009/3-4. szám.
- [13.] HAYEK, F. A.: *Unemployment and Monetary Policy*, 1979, CATO Institute, San Francisco.
- [14.] HOBSBAWM, E. J.: *A birodalmak kora, 1875-1914*, 2004, Pannonica Kiadó, Budapest.
- [15.] HOBSBAWM, E. J.: *A forradalmak kora, 1789-1848*, 1964, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- [16.] JICKLING, MARK: Causes of the financial crisis, R40173 Congressional Research Service (2010).
- [17.] JORDÁN GYULA: Washingtoni konszenzus vs. pekingi konszenzus, in *Kül-világ*, 2010/2-3. szám.
- [18.] KENDALL, L. T. – FISHMAN, M. J. (szerk.): *A Primer on Securitization*, 1996, MIT Press, Massachusetts.
- [19.] KONDOROSI FERENC: *Válság és veszélyek a nemzetközi kapcsolatokban*, 2009, Urbis Kiadó, Budapest.
- [20.] KOVÁCS LÁSZLÓ: A neoliberális közgazdasági elméletek hatása az amerikai másodlagos jelzálogpiaci válsághoz vezető úton, in *Hadtudományi Szemle*, 2009/4. szám.
- [21.] LAKATOS GYÖRGY: *A posztindusztriális társadalom elméletéről*, 1978, Kossuth Kiadó, Budapest.
- [22.] LIPCHAW, JEFFREY M.: The Financial Crisis of 2008-2009: Capitalism Didn't Fail, but the Metaphors Got a "C", in *Minnesota Law Review* Vol. 95. Issue 5. (2011).
- [23.] LOSONCZ MIKLÓS: A globális pénzügyi válság és az Európai Unió, in *Pénzügyi Szemle*, 2010/4. szám.
- [24.] MARJÁN ATTILA: *Hol a térkép közepe?* 2009, HVG Kiadó, Budapest.
- [25.] MÓCZÁR JÓZSEF: A globális pénzügyi válság anatómiája és tanulságai, in *Pénzügyi Szemle*, 2010/4. szám.
- [26.] NÁDASDY BENEC: *Miért értékpapírosítanak a Bankok? Empirikus vizsgálat az Egyesült államokban és a magyarországi konzekvenciák* (Ph. D. disszertáció, Budapest, 2004).
- [27.] NAGY MÁRTON–SZABÓ E. VIKTOR: Az amerikai másodrendű jelzáloghitel-piaci válság és hatásai a magyar bankrendszerre, in *MNB Szemle*, 2008, április.
- [28.] PALÁNKAI TIBOR: Gondolatok a jelenlegi világgazdasági válság természetéről, in MISZLIVETZ FERENC: *Eredeti válságfelhalmozás*, 2009, MTA PTI, Budapest.
- [29.] PULAY GYULA (szerk.): *Az állam célszerű gazdasági szerepvállalása a XXI. század elejének globális gazdaságában*, 2009, Állami Számvevőszék Kutató Intézete, Budapest.
- [30.] SMITH, ADAM: *A nemzetek gazdagsága I-II. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata*, 1959, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [31.] SMOLKA JÁNOS: *Az átmeneti gazdasági problémái; államszocializmus vagy államkapitalizmus*, 1917, Benkő Gyula udvari könyvkereskedése.
- [32.] SOROS GYÖRGY: *A globális kapitalizmus válsága*, 1999, Scolar Kiadó, Budapest.

- [33.] STIGLITZ, JOSEPH E.: The current economic crisis and lessons for economic theory, in *Eastern Economic Journal*, Vol. 35. No. 3. (2009).
- [34.] SZIGETI PÉTER: *Világrendszernézőben – Globális „szabad verseny” – a világkapitalizmus jelenlegi stádiuma*, 2005, Napvilág Kiadó, Budapest.
- [35.] VIGVÁRI ANDRÁS: *Pénzügy(rendszer)tan*, 2008, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [36.] WILLIAMSON, JOHN: A Short History of the Washington Consensus. Paper commissioned by Fundación CIDOB, 2004. szeptember 24-25. Forrás: www.iie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf (2013.11.15.).

DR. KESERŐ BARNA ARNOLD, PHD HALLGATÓ

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS A GATT-WTO NORMARENDSZER TÜKRÉBEN*

1. BEVEZETÉS

Az elmúlt években, évtizedekben a fenntartható fejlődés kérdése fokozatosan előtérbe került, aminek eredményeként ma már azt mondhatjuk, hogy mind a műszaki, mind a gazdasági, mind pedig a társadalomtudományoknak olyan közös nevezőjévé, olyan közös alappillérévé, céljává és egyben eszközévé is vált, amely megkerülhetetlen. E tanulmányban a fenntartható fejlődést kereskedelmi és intézményi összefüggésében kívánom tárgyalni, leszűkítve a Kereskedelmi Világszervezetre, és annak a fenntartható fejlődéssel összefüggő feladataira.

2. A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS FOGALMÁNAK FEJLŐDÉSE

2.1. KORAI ELŐZMÉNYEK

1972-ben a Stockholmban megrendezett emberi környezetről szóló ENSZ világkonferencia volt az első olyan nemzetközi esemény, ahol a környezetvédelmi kérdések kerültek előtérbe. A tárgyalások eredményeként a részes államok egy 26 pontból álló deklarációt fogadtak el, amely pontok mindegyike a környezet megóvását célozta. Ezzel együtt az ENSZ létrehozta a Környezetvédelmi Programot (*United Nations Environment Programme, UNEP*) amelynek fő feladata, hogy támogató programok révén az emberi környezetet megvédje. Ez a lépés volt az első, amellyel – ha még explicite nem is – de megjelentek a fenntartható fejlődés fogalmi előzményei.¹

A fenntartható fejlődés ideája az ökológiai és gazdasági egymásrautaltság kontextusában fogant meg és bontakozott ki. E fejlődés első jelentős állomása az 1980-ban elfogadott Természetvédelmi Világstratégia (*World Conservation Strategy*), amely több ENSZ szakosított szerv együttműködésével jött létre. A Világstratégia a természetvédelem és a fejlődés szoros összefüggését hangsúlyozta.²

Hasonló eredményre vezetett az 1982-es Természetvédelmi Világ-charta (*World Charter of Nature*), ami célként deklarálta, hogy a természeti erőforrásokat oly módon kell felhasználni, hogy elérhető és állandó szinten tartható legyen a fenntartható termelékenység.³

2.2. A BRUNDTLAND BIZOTTSÁG

A fenntartható fejlődés fogalmi kimunkáltsága szempontjából kiemelkedő volt az 1983 és 1987 között eltelt négy esztendő. 1983-ban az ENSZ Közgyűlése elfogadta a 38/161. számú határozatot, amellyel létrehozták a Gro Harlem Brundtland norvég miniszterelnök által vezetett Környezet és Fejlődés Világbizottságot⁴ (*World*

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ CARROLL, ELLIE: Twenty-five years in the making: why sustainable development has eluded the U.N., and how community-driven development offers the solution, in *Houston Journal of International Law*, Vol. 32:2 (2010), 549. o.

² BRAGDON, SUSAN H.: The evolution and future of the law of sustainable development: Lessons from the Convention on Biological Diversity, in *The Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 8, (1996), 423. o.

³ DANAHER, JOHN: Protecting the future or compromising the present?: sustainable development and the law, in *Irish Student Law Review*, Vol. 14. (2006), 118. o.

⁴ A Bizottság 22 főből állt, amelyet 20 fős titkárság és 1000 fős szakértői apparátus segített. http://www.nfft.hu/a_brundtland_bizottsag_es_a_fenntarthato_fejlodes/ (2013.06.10.).

A Bizottság létrehozására azért volt szükség, mert globális szinten is óriási változások zajlottak le a világban. Egyre nagyobb méreteket öltött a környezetszennyezés, egyre fokozódott a túlnépesedés és megállás nélkül tágabbra nyílt az olló a gazdag és szegény országok között. E problémák zömmel a fejlődő országok iparosodására vezethető vissza.

Commission on Environment & Development, WCED), melyet gyakran Brundtland bizottsággént is emlegetnek. A Bizottság megbízatása elsősorban arra terjedt ki, hogy ajánlást tegyen az ENSZ felé a kétezres évekig, és azon túlnyúlóan is olyan hosszú távú környezetvédelmi stratégiára, amellyel a fenntartható fejlődés elérhető.⁵ A WCED 1984-ben ülésezett először, majd 900 nap után (amely időszakra esett a csernobili atomkatasztrófa is), 1987-ben megszületett a Bizottság híres jelentése *Közös Jövőnk (Our Common Future)* címmel.

A jelentés egyik legnagyobb jelentősége, hogy először definiálta a fenntartható fejlődés fogalmát, amely aztán később hivatkozási alappá vált. A fenntartható fejlődés nézetük szerint „olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generáció szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generáció esélyeit arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket.”⁶ A definíció két kulcseleme a szükséglet (a világ szegényeinek szükséglete elsősorban), amelynek feltétlen elsődlegességet kell biztosítani, valamint a korlátozások eszméje, amelyet a technológiai fejlettség és a társadalom szervezete hív életre, hogy a környezet hosszú távon is alkalmas legyen e szükségletek kielégítésére.⁷

A környezet védelmét, vagy a természeti erőforrások takarékos és hatékony felhasználását nem említi a Bizottság definíciója. Implicite azonban magában hordozza ezt a jelentést is, hiszen a jövő nemzedékei csak akkor részesülhetnek a Föld természeti kincseiben, ha azokkal a jelenkor generációi is takarékosan gazdálkodnak.

A *Közös Jövőnk* alapján a fenntartható fejlődés eszménye középpontjában az emberiség áll.⁸

2.3. AZ 1992-ES RIÓI KONFERENCIA EREDMÉNYEI

A Brundtland Bizottság munkáját követően 1992-ben, Rio de Janeiróban megrendezésre került az ENSZ Környezeti és Fejlődés Konferencia (*United Nations Conference on Environment and Development, UNCED*), vagy közkeletű nevén az Earth Summit, amely mindmáig alapvető jelentőségű a fenntartható fejlődés szempontjából. A 176 állam közreműködésével zajló világkonferencia több aspektusból is kiemelkedő. A tanulmány felől szemlélve azért, mert a konferencián elfogadott Riói Deklaráció a Környezetről és Fejlődésről és az Agenda 21 elnevezésű dokumentumok⁹ szerint a fenntartható fejlődés eszménye megoldást kínál a világ szociális és ökológiai kihívásaira: az észak és dél közötti ellentétre, a fenntarthatatlan gazdaságokra, a klímaváltozásra, a biodiverzitás csökkenésére, az esőerdők pusztulására és egyéb globális kataklizmákra. Így a Riói Konferenciát, és az ott elfogadott Éghajlat-változási Keretegyezményt valamint a Biológiai Sokféleség Egyezményt ez az eszme szötte át. A riói fenntartható fejlődés koncepció erősen antropocentrikus, emberközpontú, amit a konferenciával egy időben megrendezett nem kormányközi nemzetközi szervezetek fóruma (*NGO Global Forum*) erősen bírált, s az általuk elfogadott Föld Charta (*Earth Charter*) tervezete ezt kimondottan el is vetette. Álláspontjuk szerint a Természetvédelmi Világ-charta elveinek megfelelően az emberiséget nem a központba állítva, hanem mint a természet és a Föld alkotóelemeiként, annak részeként kellene kezelni.¹⁰

Nem volt ez azonban elszigetelhető jelenség, hiszen a globális egymásrataltság miatt világszintű problémákról volt/van szó, és azokra világszintű megoldásokat kell keresni. Nem lehetett ugyanis azt elvárni, hogy ezen országok hagyjanak fel a fejlődéssel azért, mert az „északi erőd” fejlett országai már kellőképpen tönkretették a Földet, így az újabb fejlődő országokat már az nem bírná el. Ld. BRUNDTLAND, GRO HARLEM: Taking stock of sustainable development at 20: what we have accomplished and what comes next? in *Pacific McGeorge Global Business & Development Law Journal*, Vol. 21, Issue 2, 155. o.

⁵ CARROLL: i. m. 550. o.

⁶ http://www.nfft.hu/a_brundtland_bizottsag_es_a_fenntarthato_fejlodes/ (2013.06.10.).

⁷ GELLÉRTHEGYI ISTVÁN: A környezetvédelem nemzetközi szabályozásának fejlődése, in *Pro Publico Bono Online*, 2011, 6. o.

⁸ Éppen ezért látta szükségesnek Brundtland, hogy magába az emberiségbe kell pénzt fektetni azáltal, hogy a szegénységet visszaszorítjuk, az oktatás és az egészségügy színvonalát pedig növeljük, mert csak ezzel valósítható meg a fenntartható fejlődéshez szükséges többi lépés. BUGGE, HANS CHRISTIAN – WATTERS, LAWRENCE: A perspective on sustainable development after Johannesburg on the fifteenth anniversary of Our Common Future: An interview with Gro Harlem Brundtland, in *The Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 15., (2003), 363-364. o.

⁹ Az Agenda 21 olyan akciótér, amelynek célja, hogy a fenntartható fejlődés eszményét az államok átültessék a belső jogukba. Jogilag nem kötelező ajánlásokat és javaslatokat tartalmaz annak érdekében, hogy az államok felkészülhessenek a XXI. század kihívásaira.

¹⁰ BOSSELMANN, KLAUS: Rio+10: any closer to sustainable development? in *New Zealand Journal of Environmental Law*, Vol. 6. (2002), 302. o.

A Riói Deklaráció 27 cikkének közel a fele tartalmazza a fenntartható fejlődés kifejezést, de valójában a riói dokumentumok nem adtak egzakt definíciót e terminusra. „Rio szelleméből” fakadóan azonban mindenképpen leszögezhető, hogy a fenntartható fejlődés összekapcsolja a gazdag és szegény országokat azáltal, hogy mindannyiuk közös érdeke az ökológiailag fenntartható gazdasági szisztéma kialakítása, hogy a szegények és a jövő nemzedékeinek szükségletei is kielégíthetőek legyenek. Hidat próbál verni a környezetvédelem és a gazdasági növekedés, az egyenlőség és a hatékonyság, észak és dél között.¹¹

A Riói Konferencia fontos eredménye a fentiek mellett, hogy megalapították az ENSZ Fenntartható Fejlődés Bizottságát (*UN Commission on Sustainable Development, UNCSD*), amely az Agenda 21 és a Riói Deklaráció végrehajtásának ellenőrzéséért felelős szerv.

2.4. A 2002-ES JOHANNESBURGI KONFERENCIA ÉS A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS

A millenniumhoz közeledve az államok kénytelenek voltak belátni, hogy annak ellenére, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jogalkotás aktív volt, a riói célkitűzések megvalósítása addig nem járt sikerrel, mert a világ óriási méreteket öltött szegénységgel, fenntarthatatlan életmóddal és környezetkárosítással néz szembe. Ezzel egyidejűleg tovább mélyült a szakadék az egyes társadalmak között. Ezért a 2002-ben megrendezett johannesburgi Fenntartható Fejlődés Világkonferencia (*World Summit on Sustainable Development, WSSD*) elsődleges célja már az volt, hogy a fenntartható fejlődés nemzetközi szintű intézményi hátterét jelentős mértékben megerősítse.¹²

A konferencián két dokumentum került elfogadásra, amelyek egyrészt megerősítették a riói kötelezettségvállalásokat, másrészt jelentőségük abban áll, hogy a fenntartható fejlődéssel összefüggésben a szociális dimenzióra is nagy hangsúlyt fektettek, s létrejött ezzel a fenntartható fejlődés három pilléres modellje, amely a gazdaságon, a társadalmon és a környezetvédelmen nyugszik.¹³ Az egyik elfogadott dokumentum a Johannesburgi Nyilatkozat a Fenntartható Fejlődésről, amely szerint a részes államok együttesen felelősséget vállalnak a fenntartható fejlődés pilléreinek megerősítéséért helyi, nemzeti, regionális és globális szinten egyaránt. A másik dokumentum a Végrehajtási Terv, amely kötelezettségvállalásokat fogalmazott meg a szegénység felszámolásával, a termelés és a fogyasztás fenntartható szinten tartásával, a természeti erőforrások fejlődésen alapuló védelmével valamint a globalizációnak a fenntartható fejlődés szolgálatba állításával összefüggésben.¹⁴

3. A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS EGYIK PILLÉRE, A GAZDASÁG ÉS ANNAK INTÉZMÉNYI ÖSSZEFÜGGÉSEI – WTO

3.1. A WTO SZEREPE A KERESKEDELEMBEN

Már a Brundtland Bizottság jelentése is kiemelte, hogy a fenntartható fejlődést értelmetlen nemzeti szintre korlátozni, ugyanis annak globális méretekben kell megvalósulnia. Ez pedig különös jelentőséget tulajdonít az államok közötti két- vagy többoldalú kapcsolatoknak, amelynek egyik – ám nem elhanyagolható – aspektusa a kereskedelem.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatokban a legfontosabb kérdés, hogy az áruk, szolgáltatások és vagyoni értékű jogok szabadon mozoghatnak-e a világpiacon, azaz létezik-e szabad kereskedelem a nemzetközi porondon. E gondolat valójában a különféle vámok és egyéb nem vámjellegű akadályok felszámolását, és a kereskedelem liberalizálását jelenti.¹⁵

E cél megvalósításához hosszú út vezetett el, amelyen az első nagy lökést a második világháború jelentette. A hatalmas pusztulást követően az új világkereskedelmi rendszer mozgatórugója javarészt az európai és távol-keleti újjáépítésben érdekelt Amerikai Egyesült Államok volt. A Nemzetközi Valutaalapot létre-

¹¹ BRYNER, GARY C.: Policy devolution and environmental law: exploring the transition to sustainable development, in *Environs, Environmental Law and Policy Journal*, Vol. 26., Issue 1. (2002 őszi), 10. o.

¹² BEYERLIN, ULRICH: Strengthening international governance for sustainable development: expectations for the 2002 Johannesburg world summit, in *Potchefstroom Electronic Law Journal*, Vol. 5., Issue 1., (2002), 1. o.

¹³ Teljesen ellentétes irányba hatva a Föld Charta anti-anropocentrikus világképével.

¹⁴ GELLÉRTHEGYI: i. m. 10. o.

¹⁵ VÖRÖS IMRE: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga I.*, 2004, KRIM Bt., Budapest, 74. o.

hozó 1944-es Bretton Woods-i konferencia nyomán egyenes út vezetett az 1947-es Havannai konferenciához. Az Egyesült Nemzetek Szövetségének célja az volt, hogy egy olyan átfogó egyezményt fogadjanak el a tagállamok, amelyben a liberalizált nemzetközi kereskedelem anyagi jogi szabályait és intézményi-szervezeti rendjét egyaránt elfogadják. E grandiózus megállapodás lett volna a Havannai Charta.¹⁶ Habár a Charta eredeti formájában sosem lépett hatályba, a részes államok 1948. január 1-jei hatállyal alkalmazni kezdték annak anyagi jogi szabályait, amelyet azt követően Általános Vám-és Kereskedelmi Egyezménynek (*General Agreement on Tariffs and Trade - GATT 1947*) nevezve ratifikáltak az államok. E megállapodás a Havannai Charta hatálybalépéséig szánt átmeneti megoldásként született meg, ám 1994-ig hatályban maradt.

A GATT átmeneti jellegéből fakadóan hézagossá vált, ami miatt sorozatos módosításoknak kellett alávetni, ráadásul a tagállamokat egymáshoz mérten eltérő kötelezettségek jellemezték, így rendkívül szövevényessé és átláthatatlanná vált a GATT normarend. Emellett a gazdasági világ is jelentős változáson ment keresztül 40 év leforgása alatt, így a GATT 1986-tól 1993-ig tartó uruguayi tárgyalássorozatán jelentős változtatásokra volt szükség. A forduló 1994-ben, a Marrakesh-i Egyezmény (a továbbiakban WTO Egyezmény) aláírásával zárult le, amelynek eredményeként – számos újítás mellett – létrejött a Kereskedelmi Világszervezet.¹⁷

3.2. A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS MEGJELENÉSE A GATT-WTO NORMARENDBEN

A Brundtland jelentés filozófiája megtestesült mind a GATT 1947, mind pedig a WTO normarendszerében is. Ezek alapelvei, úgy mint a nemzeti elbánás, a legnagyobb kedvezmény elve, a tisztességes vitarendezési eljárás, a nyitott tárgyalások és konszenzusos döntéshozatal melletti kötelezettségvállalások mind a fenntarthatóság kereskedelmi szempontú derivatívái.¹⁸

A WTO Egyezmény megalkotásakor jelentős hatást gyakorolt az államokra a fentiekben már ismertetett 1992-es Riói Konferencia, amelyen a résztvevő államok felismerték egy szabad, multilaterális kereskedelmi rendszernek a fenntartható fejlődésre gyakorolt jótékony hatásait.¹⁹ A Riói Deklaráció szerint egy nyitott, egyenlőségen alapuló és megkülönböztetés mentes sokoldalú kereskedelmi rendszernek kulcsszerepe van abban, hogy nemzeti és nemzetközi szinten is elősegítse a természeti erőforrások hatékony felhasználását, a környezeti értékek megővését és a fenntartható fejlődés biztosítását.²⁰

A WTO Egyezmény elfogadásakor a részes tagállamok – a riói eredményekre támaszkodva – felismerték azt, hogy a kereskedelem a fenntartható fejlődésnek komoly szövetségese azáltal, hogy a elősegíti a gazdasági növekedést és a szegénység felszámolását. A kereskedelem liberalizációja és az államok megkülönböztetésének tilalma hosszú távon a természeti erőforrások hatékony elosztásához és felhasználásához vezet, ami pozitív hatással van a környezetre. Ezt legvilágosabban a WTO Egyezmény preambulumból olvashatjuk ki, ami a következőképpen szól:

[...] elismerve, hogy kereskedelmi és gazdasági törekvéseik terén kapcsolataikat az életszínvonal emelése, a teljes foglalkoztatottság és a reáljövedelem és valós kereslet nagy és kitartóan növekvő volumenének biztosítása, az áruk és szolgáltatások előállításának és kereskedelmének növelése érdekében kell alakítaniuk, miközben lehetővé teszik a világ erőforrásainak optimális használatát **összhangban a fenntartható fejlődés céljával**, kívánva mind a környezet védelmét

¹⁶ A Charta éppen az Amerikai Egyesült Államokon bukott meg, a kongresszushoz be sem nyújtották ratifikálásra a megállapodást. Attól tartottak ugyanis az amerikai döntéshozók, hogy a Charta túlságosan is beszűkítené az Egyesült Államok külkereskedelmi mozgásterét.

¹⁷ VÖRÖS: i. m. 78-80. o.

¹⁸ Sustainable Development – An Ethical Construct in Search of a Multilateral Expression, in *Bridges Between Trade and Sustainable Development, Special Doha Ministerial Issue*, 2001. Október, 13. o.

¹⁹ Ugyanakkor ez egy kétirányú kölcsönhatás volt, mert a GATT is hatott Rióra. 1971-ben került felállításra a GATT-on belül a Group on Environmental Measures and International Trade (a továbbiakban EMIT), amely 20 éven keresztül tetszhalott állapotban volt, ugyanis 1991-ben hívták össze először az EFTA kezdeményezésére. Az EFTA képviselői úgy vélték, hogy a riói konferenciához a GATT jelentős mértékben hozzá tudna járulni, amit szakmai szinten az EMIT képes megvalósítani. Így a fejlődő országokból érkező EMIT szakértők jelentős hatást gyakoroltak a riói dokumentumok előkészítésében és megszövegezésében. http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/hist1_e.htm (2013.12.28.).

²⁰ Riói Deklaráció 12. alapelve, <http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=78&articleid=1163> (2013.06.12.).

és megóvását, mind az ezt szolgáló eszközök erősítését oly módon, ami megfelel igényeiknek és aggályaiknak a gazdasági fejlődés különböző szintjein, [...]

Emellett a GATT XX. cikke érdemel figyelmet, ugyanis ez enged kivételeket tenni a GATT-ból folyó kötelezettségek teljesítése alól, arra hivatkozva, hogy az szükséges az emberi, állati vagy növényi élet megóvása érdekében, vagy pedig a kimerülő természeti források védelme érdekében.

A WTO negyedik miniszteri konferenciáján, amelyre 2001-ben a dohai forduló²¹ megkezdésével került sor, a részes államok megerősítették a elkötelezettségüket a fenntartható fejlődés mellett, úgy ahogyan azt tették a WTO Egyezmény elfogadásakor. Meggyőződésüknek tartották, hogy fent kell tartani a nyitott és diszkrimináció mentes kereskedelmet, valamint a környezet védelmét és a fenntartható fejlődést támogatni kell. Emellett az akkor éppen készülöben lévő, 2002 szeptemberére tervezett johannesburgi fenntartható fejlődés konferenciára is kiemelt figyelmet fordítottak²² A dohai miniszteri nyilatkozat a fentiekén túl az utolsók között, az 51. pontban még egyszer szót ejtett a fenntartható fejlődésről. Felhívta a Kereskedelmi és Fejlesztési valamint a Kereskedelmi és Környezeti bizottságokat, hogy megbízatásuk keretében tárgyalásaik során a fejlesztési és környezetvédelmi szempontokat helyezték előtérbe, hogy megfelelően szolgálhassák a fenntartható fejlődést megvalósítását.

A fentiek eredményeképpen a Kereskedelmi és Környezeti Bizottság napirendjében állandó jelleggel szerepel a fenntartható fejlődés kérdése. A bizottság e tárgykört szektorálisan kezdte vizsgálni, így a mezőgazdaságról, a piacokra való belépésről és a szolgáltatásokról szóló tárgyalássorozatok alkalmával is kiemelt figyelmet fordítottak rá.²³

3.3. A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS MEGJELENÉSE A VITARENDEZÉSI ELJÁRÁSOKBAN

A fenti dokumentumokban a fenntartható fejlődés eszménye jogilag nehezen ragadható meg. A WTO Egyezményben a preambulumban szerepel, míg az egyéb dokumentumokban olyan célként, amely mellett elkötelezik magukat az államok. Kérdés azonban, hogy ennek van-e jogi kötőereje, alapozhatóak-e rá jogi aktusok, vagy pedig olyan kvázi államcélként jelentenek, amelynek elérésére törekedni kell, azonban soha nem lesz számon kérhető. A WTO vitarendezési eljárásaiban szerencsére az a gyakorlat alakult ki, hogy a fenntartható fejlődés princípiuma igenis figyelembe veendő, és nem pusztán egy kötőerő nélküli politikai nyilatkozat. Két jelentősebb ügy említhető ebből a körből: a Tuna/Dolphin ügy és a Shrimp/Turtle ügy.

A Tuna/Dolphin ügyben az USA által bevezetett olyan intézkedések álltak előtérben, amelyeket annak érdekében vezetett be az amerikai jogalkotó, hogy a tonhalhalászokkal szemben megkíméljék a delfineket. A halászok ugyanis tudták, hogy a Csendes-óceán kelet-trópusi részében a sárgauszonyú tonhalak előszeretettel úszkálnak delfinek közelében, ezért ha a könnyebben felfedezhető delfineket veszik célba, reménykedhetnek némi tonhalzsákmányban is. Ennek a halászati módszernek köszönhetően azonban számos delfin esett feleslegesen áldozatul. Az USA 1972-ben elfogadott tengeri emlősök védelméről szóló törvénye (US Marine Mammal Protection Act) a belföldi halászokkal szemben szigorú előírásokat tartalmazott, amely csak kifejezett engedély alapján tette lehetővé delfinek kifogását vagy elpusztítását. Abban az esetben, ha valamelyik tonhalexportáló állam nem tudta megfelelő tanúsítványokkal igazolni, hogy az amerikai delfinvédelmi standardoknak megfelelően halásztak, az USA kormánya kötelezően elrendelte az érintett haltípus teljes embargóját az adott országgal szemben. A törvény csak akkor tette lehetővé a járulékos veszteségként delfinek pusztulását okozó halászati termékek importját, ha a halászó országban az USA-hoz hasonló tengeri emlősökre vonatkozó szabályok vannak hatályban, és a járulékosan elpusztuló tengeri emlősök aránya az amerikai statisztikai adatokhoz hasonló.

²¹ A WTO tagországai 2001-ben kezdték meg Dohában a széles körű, globális kereskedelmi tárgyalássorozatot. E forduló még nem zárult le, ugyanis az alapja az „egységes vállalás” elve, vagyis amíg nem állapodnak meg mindenben a felek, addig nem tekinthető lezártnak a tárgyalássorozat. A Dohai forduló legfőbb célkitűzése az, hogy a fejlesztés a világkereskedelmi rendszer középpontjába kerüljön. Azt kell a részes államoknak szem előtt tartaniuk, hogy a fejlődő országok nemzetközi kereskedeleméből származó haszna növekedjen, ami által a szegénység is felszámolhatóvá válik. Erre tekintettel kapta a dohai forduló a dohai fejlesztési menetrend elnevezést.

²² Doha Ministerial Declaration, 2001. november 14, 6. pont. http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm (2013.06.09.).

²³ http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/sust_dev_e.htm (2013.06.12.).

Mivel Mexikó nem tudta teljesíteni ezeket a kritériumokat, az USA tonhal embargót vezetett be ellene, illetve olyan köztes államokkal szemben is, amelyek a tonhal szállításában vagy feldolgozásában közreműködtek, így többek között Costa Ricával, Olaszországgal vagy Japánnal szemben.²⁴

A vitarendezési eljárást 1991 februárjában Mexikó kezdeményezte a GATT III., XI. és XIII. cikkének megsértésére hivatkozva, és lényegében arra keresték a választ, hogy egy állam előírhat-e egy másik állam számára bizonyos környezetvédelmi intézkedéseket, valamint engedik-e a kereskedelemre vonatkozó szabályok, hogy valamely állam pusztán az előállítási módszerrel szembeni kifogásai miatt vezessen be embargót, akkor is, ha a termék minősége egyébként kifogástalan. A vitarendezési tanács arra a következtetésre jutott, hogy az USA nem vezethetett volna be embargót pusztán azért, mert a tonhalak halászatára vonatkozó mexikói jogszabályok nem elégitették ki az amerikai jog által felállított standardokat. (Minőségi kifogás esetén egészen más lenne a helyzet, erről azonban itt nem volt szó.²⁵) Ebből kifolyólag pedig nem lehet – még az állatok védelme vagy a természeti erőforrások megóvása érdekében sem – olyan kényszerítő intézkedéseket bevezetni, amelyek a hazai jogszabályok érvényesítését célozná egy másik államban, ezzel ugyanis saját joguknak próbálnának extra-territoriális hatályt szerezni. Tehát az USA az embargó bevezetésével megsértette a GATT szabályait, mert az nem a legkevésbé kereskedelem-korlátozó és torzító intézkedés volt, holott az USA érvelésével egyetértően meglátásom szerint a GATT XX. cikke alapján az állatok megóvása érdekében tett kivételes intézkedésnek minősült.²⁶ Másik oldalról persze az eljáró tanács álláspontja is érthető, hiszen egy ellentétes döntés precedensül szolgálhatott volna arra, hogy bármely állam egyoldalúan fellépessen más államokkal szemben, amiért azok nem elégitenek ki bizonyos előírásokat, ez pedig a kereskedelem liberalizálásával ellentétes tendenciákat eredményezne.

Az 1998-as Shrimp-Turtle ügy tényállása szerint 1996 júniusától az USA megtiltotta azoknak a tengeri garnélarákoknak a behozatalát, amelyeket olyan különleges eszközök nélkül halásztak ki, amelyek megakadályozták a veszélyeztetett tengeri teknősök halászhálóba történő belegabalyodását és elpusztulását. India, Pakisztán, Malajzia és Tájföld megtámadta az „öko-imperialistának” titulált USA importkorlátozását, aminek eredményeképpen 1998-ban részben nekik adott igazat a WTO vitarendezési testülete.²⁷ A fellebbezési eljárásban azonban azt állapította meg a fellebbezési tanács, hogy az importtilalom megfelelt a GATT XX cikk (g) pontjának, mert az a természeti erőforrások megőrzésére irányult. Ugyanakkor a konkrét ügyben az USA megszegte a diszkriminációtilalmat, mivel saját nemzeti szabványait kényszerítette más államokra, illetve hátrányosan megkülönböztette a latin-amerikai és ázsiai országokat. Végül az eljáró tanács úgy határozott, hogy a tilalmak ideiglenesen fenntarthatóak addig, amíg az érintett felek jóhiszemű tárgyalásokat folytatnak a tengeri teknősök megóvása érdekében. A vitarendezési testület úgy foglalt állást, hogy a WTO Egyezmény első preambulumbekzdése alapján a világ erőforráskészleteinek optimális felhasználásával törekedni kell a fenntartható fejlődés előmozdítására. Ugyanebben az ügyben pedig a fellebbviteli tanács mondta ki azt, hogy a fenntartható fejlődés adja a „színt, formát és árnyékot a WTO Egyezmény mellékletei értelmezéséhez”.²⁸

4. ZÁRSZÓ

A kereskedelemmel, és általában véve a gazdasággal kapcsolatban ki kell emelni, hogy az az ökoszisztémának egy része, s mint rész, nem nőhet az egész fölé. Ha az alrendszer többet próbál nyújtani, mint amennyit a teljes rendszer biztosítani képes, az a rendszerben visszasságokhoz, hosszú távon pedig összeomláshoz vezethet. Hogy ezt az ellentmondást kiküszöböljék, többen elkezdtek használni a fenntartható növekedés kifejezést a fenntartható fejlődés szinonimájaként. Ez viszont nincs tekintettel arra a különbségre, hogy a növekedés mennyiségi kérdés, míg a fejlődés minőségi. A két folyamat egymástól elkülönül, persze létezhetnek

²⁴ http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis04_e.htm (2013.12.28.).

²⁵ Ezt a problémakört nevezik „product vs. process” esetnek, ugyanis nem lényegtelen, hogy magával a termékkel kapcsolatosan merült fel kifogás, vagy pedig az előállítási módjával. A tanács döntése alapján csak az előbbi alapozhat meg kereskedelem-korlátozó intézkedéseket.

²⁶ DAILEY, VIRGINIA: Sustainable development: reevaluating the trade vs. turtles conflict at the WTO, in *Journal of Transnational Law and Policy*, Vol. 9., Issue 2., (2000 tavasz), 348. o.

²⁷ Dispute Settlement News, in *Bridges Between Trade and Sustainable Development, Special Doha Ministerial Issue*, 2001. Október, 6. o.

²⁸ *Sustainable Developments in Recent WTO Law and 'Jurisprudence' for the 2003 Fifth Session of the Ministerial Conference of the World Trade Organization*, 2003. szeptember 10-14, Cancun, 1. o.

párhuzamosan is, de ez nem szükségszerű. A gazdaság növekedhet és fejlődhet is egyszerre, de teheti ezeket akár külön-külön is. A fenntartható fejlődés ezzel szemben egy növekedés nélküli fejlődés, amely tekintettel van környezetünk teherbíró képességére. A fenntartható fejlődés nem vet véget a gazdaságnak, csupán növekedés nélkül kívánja azt jobbra tenni a természeti erőforrások javításával, megosztásával, takarékos felhasználásával. A cél így nem egy nagyobb, hanem egy jobb gazdaság létrehozása.²⁹

FELHASZNÁLT FORRÁSOK:

- [1.] BEYERLIN, ULRICH: Strengthening international governance for sustainable development: expectations for the 2002 Johannesburg world summit, in *Potchefstroom Electronic Law Journal*, Vol. 5., Issue 1., (2002), 1-14. o.
- [2.] BOSSELMANN, KLAUS: Rio+10: any closer to sustainable development? in *New Zealand Journal of Environmental Law*, Vol. 6. (2002), 297-317. o.
- [3.] BRAGDON, SUSAN H.: The evolution and future of the law of sustainable development: Lessons from the Convention on Biological Diversity, in *The Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 8, (1996), 423-436. o.
- [4.] BRUNDTLAND, GRO HARLEM: Taking stock of sustainable development at 20: what we have accomplished and what comes next? in *Pacific McGeorge Global Business & Development Law Journal*, Vol. 21, Issue 2., 155-157. o.
- [5.] BRYNER, GARY C.: Policy devolution and environmental law: exploring the transition to sustainable development, in *Environs, Environmental Law and Policy Journal*, Vol. 26., Issue 1. (2002 ősz), 1-32. o.
- [6.] BUGGE, HANS CHRISTIAN – WATTERS, LAWRENCE: A perspective on sustainable development after Johannesburg on the fifteenth anniversary of Our Common Future: An interview with Gro Harlem Brundtland, in *The Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 15., (2003), 359-366. o.
- [7.] CARROLL, ELLIE: Twenty-five years in the making: why sustainable development has eluded the U.N., and how community-driven development offers the solution, in *Houston Journal of International Law*, Vol. 32:2 (2010), 545-585. o.
- [8.] DAILEY, VIRGINIA: Sustainable development: reevaluating the trade vs. turtles conflict at the WTO, in *Journal of Transnational Law and Policy*, Vol. 9., Issue 2., (2000 tavasz), 331-383. o.
- [9.] DALY, HERMAN: From adjustment to sustainable development: the obstacle of free trade, in *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Journal*, Vol. 15, Issue 1 (December 1992), 33-44. o.
- [10.] DANAHER, JOHN: Protecting the future or compromising the present?: sustainable development and the law, in *Irish Student Law Review*, Vol. 14. (2006), 117-139. o.
- [11.] Dispute Settlement News, in *Bridges Between Trade and Sustainable Development, Special Doha Ministerial Issue*, 2001. Október, 6. o.
- [12.] Doha Ministerial Declaration, 2001. november 14, http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm (2013.06.09.)
- [13.] GELLÉRTHEGYI ISTVÁN: A környezetvédelem nemzetközi szabályozásának fejlődése, in *Pro Publico Bono Online*, 2011, 1-24. o.
- [14.] Sustainable Development – An Ethical Construct in Search of a Multilateral Expression, in *Bridges Between Trade and Sustainable Development, Special Doha Ministerial Issue*, 2001. Október, 13. o.
- [15.] *Sustainable Developments in Recent WTO Law and 'Jurisprudence' for the 2003 Fifth Session of the Ministerial Conference of the World Trade Organization*, 2003. szeptember 10-14, Cancun.
- [16.] VÖRÖS IMRE: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga I.*, 2004, KRIM Bt., Budapest.
- [17.] <http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=78&articleid=1163> (2013.06.12.).
- [18.] http://www.nfft.hu/a_brundtland_bizottsag_es_a_fenntarthato_fejlodes/ (2013.06.10.).

²⁹ DALY, HERMAN: From adjustment to sustainable development: the obstacle of free trade, in *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Journal*, Vol. 15, Issue 1 (December 1992), 43-44. o.

- [19.] http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/sust_dev_e.htm (2013.06.12.).
- [20.] http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis04_e.htm (2013.12.28.).
- [21.] http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/hist1_e.htm (2013.12.28.).

SZERZŐINKHEZ (A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A *Diskurzus* című tudományos folyóirat magyar nyelven beküldött tanulmányokat fogad el.
2. A kézirat terjedelme nem haladhatja meg az 50.000 karaktert. Kérjük szerzőinket a terjedelmi korlát szigorú betartására.
3. A szöveget elektronikus formátumban kérjük leadni (az MS Word bármelyik változatában elmentve) a janos.kalman88@gmail.com email címre.
4. A tanulmányok tartalmazzák a szerző nevét és a mű címét. A név balra zárva, félkövéren, 11pt betűmérettel, kiskapitálissal szedve szerepeljen. Alatta a cím, szintén balra zárva, félkövéren, 14pt betűmérettel, kiskapitálissal szedve.
5. A következő formai kritériumokat kérjük betartani: A/4-es lapméret, 11pt betűméret, szimpla sorköz, 2 cm oldalsó és alsómargók, 2,5 cm felsőmargó, első sor behúzása 1,25 cm. A fejezetek és alfejezetek legelső bekezdései, illetve a pontokba szedett felsorolások utáni első bekezdések esetén azonban nem kell az első sort behúzni.
6. Az első szintű fejezet címek arab számmal sorszámozva, sorkizártan, félkövéren, 11pt betűmérettel, kiskapitálissal szedve szerepelnek. Előtte 18pt, utána 12pt térköz áll. A másodszintű alfejezetek címei sorkizártan, félkövéren, 11pt betűmérettel szedve szerepelnek, kéttagú arab számmal sorszámozva. Előtte 12pt térköz áll. Három vagy annál több szintű fejezeti rendszer csak kivételes esetben fogadható el.
7. A szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható, ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagy betű csak kivételes esetben fogadható el.
8. A közvetlen hivatkozásokat lábjegyzetekben, az oldal alján kérjük feltüntetni. A lábjegyzetben és az irodalomjegyzékben szereplő hivatkozások rendje a következő: SZERZŐ: *Cím*, évszám, kiadó, kiadás helye, oldalszám. Kérjük, hogy mindenhol vesszőt (és nem pontot) alkalmazzanak a bibliográfiai adatok között. Első alkalommal a szerző nevét kiskapitálissal, teljes egészében ki kell írni, külföldiek esetében a vezetéknév kerül előre, majd vesszővel elválasztva a keresztnév. Ha háromnál több szerző van, csak a szerkesztőt kell megjelölni a (szerk.) jelzéssel. Példa: SZLADITS KÁROLY: ..., ZAKKARIA, FAREED: ..., MEZEY BARNA (szerk.): A mű címét és alcímét dőlt betűtípussal jelöljék. Ha van alcím, akkor azt a rendes címtől ponttal szükséges elválasztani, egyébként csak a bibliográfiai hivatkozás legvégén van pont. Amennyiben folyóiratból, gyűjteményes kötetből származik a forrás, úgy a mű címe után vessző következik, majd az „in” szócska (ami kisbetűvel, kettőspont nélkül szerepel) és a folyóirat vagy gyűjteményes kötet adatai. Utóbbinak rendszerint van szerkesztője, így azt is fel kell tüntetni. Folyóirat esetén a számot az alábbi formában szíveskedjenek megjelölni: évszám/sorszám. „szám”.pl. ..., in *Magyar Jog*, 2006/7. szám, 34. o. Ezekben az esetekben nem a közvetlen forrás, hanem a folyóirat vagy gyűjteményes mű címe szerepel dőlt betűvel. Az oldalszámot kis „o” betűvel jelöljék. Internetes forrás esetén a letöltés helyét és idejét fel kell tüntetni. Példák:

¹ CSÉCSY GYÖRGY: *Védjegyjog és piacgazdaság*, 2001, Novotni kiadó, Miskolc, 36. o.

² BÍRÓ GYÖRGY: Átruházó szerződések, in *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/2. szám, 14–30. o.

³ EÖRSI GYULA: A tulajdonátszállás kérdéseiről, in SÁRKÖZY TAMÁS – VÉKÁS LAJOS (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv*, 2002, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 277–420. o.

⁴ MENYHÁRD ATTILA: A tulajdonjog tárgyai, előadás a *Symposium Iubilaei Facultatis Iaurinensis* című konferencián, 2010. szeptember 21., Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Kar.

⁵ CSIKY PÉTER: A TRIPS egyezmény szerepe a nemzetközi iparjogvédelmi rendszerben, in *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 1998/3. szám, <http://www.mszh.hu/kiadv/ipsz/199806/csiki.html>, 2010. március 14.

Egy mű ismételt hivatkozása esetén a SZERZŐ VEZETÉKNEVE valamint az „i. m.” megjelölés és az oldalszám szerepel. Ha ugyanannak a szerzőnek több műve is szerepel a hivatkozások között, az „i. m.” után zárójelben az érintett mű évszámát is fel kell tüntetni. Egymást követő lábjegyzetekben, ugyanarra a műre történő hivatkozás esetén pedig az „Uo.” és oldalszám jelölést kérjük alkalmazni.

⁶ EÖRSI: i. m. 298. o.

⁷ Uo. 332. o.

A fentiekben nem részletezett esetekre GYURGYÁK JÁNOS: *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*, 2005, Osiris, Budapest, című mű az irányadó.

Felhívjuk szerzőink figyelmét, hogy a hivatkozási rendszer nagyfokú be nem tartása, következetlensége illetve plágiumgyanú estén a tanulmány elutasításra kerül!

9. Egy szó szerint átvett gondolatot kötelező idézőjelbe rakni, és lábjegyzetben a forrást megjelölni. Az idézet ne legyen dőlt betűs. Több szintű idézés esetén a következő forma alkalmazandó: „...»...’...’...«...”
10. A mű végén irodalomjegyzék szerepel, a szerzők vezetékeve szerinti ábécé sorrendben, [1] [2] formátumú számozással. Formailag és tartalmilag is a lábjegyzetnél írottak az irányadóak azzal, hogy itt a folyóiratban vagy gyűjteményes műben szereplő cikkek esetén legutolsó bibliográfiai adatként a kezdő és záró oldalszámokat is fel kell tüntetni.
11. Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepelhetnek, amelyek lábjegyzetben is hivatkozásra kerültek. A megfelelő irodalomjegyzék hiánya a tanulmány elutasítását vonja maga után!
12. A (fekete-fehér) táblázatokat és ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket a lábjegyzetknél írottak szerint feltüntetve, a szövegbe építve kell megjeleníteni.
13. A szerkesztőbizottsághoz beérkezett - formailag megfelelő - tanulmányokat az állandó és eseti tagokból álló lektori bizottságnak küldjük ki jóváhagyásra. A közlés feltétele a lektor támogató véleménye, illetve a javítandónak értékelt pontok átdolgozása.
14. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően elkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

SZÉCHENYI ISTVÁN
EGYETEM

UNIVERSITAS – GYŐR
ALAPÍTVÁNY

DEÁK FERENC
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

A Batthyány Lajos Szakkollégium Tudományos Folyóirata

**Kérjük ajánlja fel adója 1%-át a Batthyány Lajos
Szakkollégiumért Alapítvány számára.**

Adószám: 18983034-1-08

DISKURZUS